

Grau d'Història, Geografia i Història de l'Art (UOC - UdL)
Curs acadèmic 2022-2023

Treball fi de grau

“Estudi sobre l'autenticitat de les restes
mortals atribuïdes a Cristòfor Colom,
dipositades a la Catedral de Sevilla”

Joaquin Ullan Martorell

Professora/directora:

M.ª Alexandra Capdevila Muntadas

4 de juny de 2023

A:

Eva, Carles i Francesc

Sine te non est successus

"Els grans coneixements engendren els grans dubtes."

Aristòtil

"No podràs travessar l'oceà fins que no tinguis el valor de perdre de vista la riba"

Cristòfor Colom

Resum

Aquest estudi té com a objectiu constatar l'autenticitat de les despulles atribuïdes a Cristòfor Colom dipositades a la Catedral de Sevilla. Amb aquest objectiu, hem utilitzat una extensa consulta documental i una metodologia interdisciplinària, com la recopilació i anàlisi de fonts arxivístiques, anàlisis forenses, revisió de les principals teories alternatives i dades d'altres disciplines com la cal·ligrafia, la lexicometria, la medicina o els perfils psicològics. Aquest procediment ha de permetre constatar si les restes atribuïdes a l'almirall Colom es poden autenticar. A més, s'obren noves línies de recerca amb l'objectiu d'explicar el motiu de les divergències entre la documentació oficial i fets contrastats, que tanta confusió han aportat a la biografia del navegant.

Paraules clau: autenticitat, despulles, Catedral de Sevilla, Cristòfor Colom, Santo Domingo.

Abstract

The purpose of this study is to verify the authenticity of the remains said to be those of Christopher Columbus and currently lying in Seville Cathedral. With this aim we have carried out extensive documentary consultation, using interdisciplinary methodology, including the compilation and analysis of documentary sources, forensic analysis, a review of the main alternative theories and consideration of data from other disciplines such as calligraphy, lexicometrics, medicine and psychological profiling. This procedure should make it possible to verify whether the remains attributed to Admiral Columbus can be authenticated. Additionally, new lines of research are being opened which aim to explain the reasons for the discrepancies between official documentation and proven facts, which have resulted in so much confusion regarding the navigator's biography.

Keywords: authenticity, remains, Cathedral of Seville, Christopher Columbus, Santo Domingo.

Sumari

1. Introducció.....	5
2. Marc teòric.....	6
3. Objectius i metodologia.....	8
4. Hipòtesi de treball.....	9
5. El destí incert de les despulles de Colom.....	10
5.1. Mort, enterrament i primer trasllat.....	10
5.1.1. Mort de l'almirall.....	10
5.1.2. La casa de Valladolid.....	15
5.1.3. L'enterrament.....	17
5.1.4. Trasllat a Santa Maria de Las Cuevas de Sevilla.....	18
5.1.5. La casa de Sevilla.....	21
5.2. El conflicte Espanya Vs. República Dominicana.....	22
5.2.1. La versió dominicana.....	24
5.2.2. La versió espanyola.....	28
5.3. La ciència com a eina per resoldre el cas.....	33
5.3.1. Genètica i antropologia.....	33
5.3.2. Recerques transversals.....	40
5.4. Un apunt final: el control de la informació d'Amèrica.....	45
6. Conclusions i línies de treball futures.....	46
7. Fonts primàries.....	49
8. Bibliografia.....	51
9. Imatges.....	58
Annexos.....	59
A. Testament d'Hernando Colón.....	59
B. Testament d'Hernando Colón (facsimil).....	61
C. Trasllat de les restes de Cristòfor Colom. Pagament a María i Juana Colón.....	63
D. Pagament a Luis de la Cueva.....	64
E. Carta de l'almirall al seu fill Diego, 29 d'abril de 1498.....	69
F. Carta de Cristòfor Colom al seu fill Diego, 5 de maig de 1505.....	71
G. Fundació del 'Mayorazgo', 22 de febrer de 1498.....	73
H. Reial Provisió al bisbe, dean i cabildo de l'església de Santo Domingo (1539)....	75
I. Reial Provisió al bisbe, dean i cabildo de l'església de Santo Domingo (1540)....	79
J. Mercè de capella a Luis Colón.....	82
K. Reial cèdula a Juan López de Velasco, cronista.....	83
L. Facultar a Cristòfor Colom, per fer "mayorazgo".....	84
M. Relació de documents oficials relacionats amb la mort i enterrament de Colom.	85

Nota: Aquest treball de fi de grau segueix les normes de citació, segons estil ISO-690.

1. Introducció

La figura de Cristòfor Colom¹ és inqüestionablement una de les més importants de la història de la humanitat. El descobriment del *Nou Món*² va tenir un impacte global que va canviar per sempre la forma en què la gent concebia el món.

No obstant això, la vida de l'almirall ha estat i continua sent un autèntic misteri per als investigadors. Tot i els nombrosos estudis realitzats sobre la seva persona, molts detalls de la seva vida romanen desconeguts o controvertits, generant una gran quantitat de literatura i debats al llarg dels anys.

Les restes mortals del descobridor també són objecte de polèmica. Després de diferents trasllats, actualment es troben a la catedral de Sevilla (Imatge 1), però són diversos els investigadors que dubten de seva l'autenticitat, com Carlos E. Deive (2006), Emiliano Tejera (1928), Carlos Serra (1992) o Jordi Bilbeny (2006) entre d'altres.

Tanmateix, en els darrers temps i sense cap mena de garantia que les despulles sevillanes siguin realment del gran navegant, diversos projectes de caràcter genètic i antropològic destinats a identificar l'origen de l'almirall Colom³ es troben en curs.

Davant aquesta manca d'acord historiogràfic, ens plantejem intentar resoldre aquest enigma a partir de la consulta d'un conjunt de tipologies documentals molt heterogènies. S'utilitza un gran volum de bibliografia que en molts casos, no va ser emprada en els estudis que tenien per objecte esbrinar si les restes mortals atribuïdes a Cristòfor Colom dipositades a la Catedral de Sevilla pertanyen realment a l'almirall.

---

1 Ens referirem al gran navegant amb la tradicional forma catalana "Cristòfor Colom" i a la resta de personatges amb el nom habitual en castellà o en la seva llengua corresponent.

2 Aquest terme fou emprat abans que ningú per l'explorador florentí Amerigo Vespucci en una carta adreçada al seu cap Lorenzo di Medici la primavera del 1503 i que fou publicada en llatí cap al 1504 amb el títol *Mundus Novus* (Davidson, 1997: p.417).

3 En 2003 la Universitat de Granada va iniciar un projecte el resultat del qual, va ser motiu d'un reportatge de Discovery Channel dirigit per Lisa Harney. En l'actualitat es troba en curs una segona part del projecte.

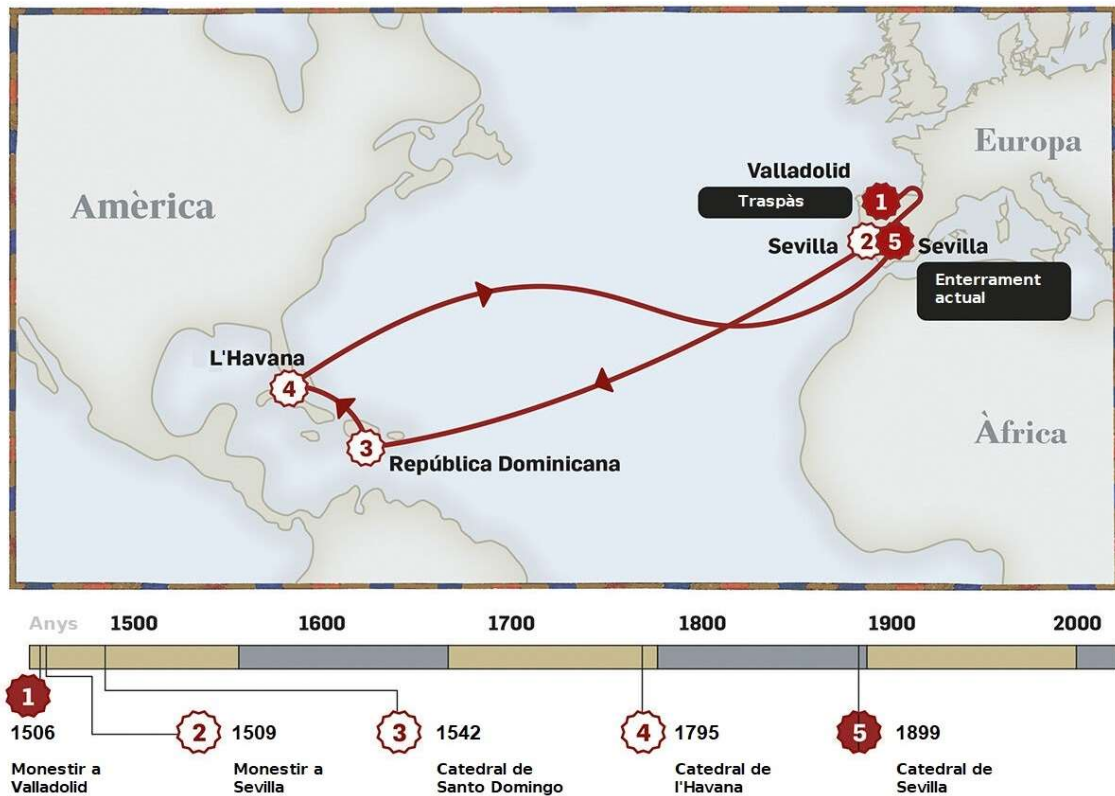

Img 1: Sepulcre de Cristòfor Colom. Situat al braç sud del creuer de la catedral de Sevilla (imatge: Pepe Becerra).

2. Marc teòric

L'espai cronològic en què s'emmarca aquest estudi, generalment el més admès per a la comunitat internacional és el que transcorre des de la mort de l'almirall Colom a Valladolid el 1506 fins al seu trasllat definitiu a la catedral sevillana el 1899, passant per Sevilla (1r cop) el 1509, Santo Domingo (República Dominicana) el 1542 i finalment, l'Havana (Cuba) l'any 1795 (Imatge 2). Aquest itinerari està força descrit per una bona quantitat d'autors com l'Antonio Ballesteros Berretta (1945).

Són molt poques les dades de què disposem sobre la mort i pocs els cronistes que les aporten. Entre ells, cal esmentar l'Hernando Colón (1984), el pare Bartolomé de Las Casas (1986), Diego Ortiz de Zúñiga (1795), en Francisco López de Gómara (1877) i en Rafael Martí de Viciano (1882). Sobre l'enterrament, Marcial Castro (2020) és qui més ens aproxima al lloc exacte.

Img 2: Itinerari de les despulles de Cristòfor Colom. Traslats segons dades oficials (Imatge: J. Ullan).

Per altra banda, les principals discrepàncies d'aquest itinerari han estat aportades per l'Anunciada Colón de Carvajal i la Guadalupe Chocano (1992a i 1992b), en Carlos Serra Pickman i en Pedro Romero de Solís (1992), la Consuelo Varela (1992 i 2005) la mateixa Consuelo Varela conjuntament amb Juan Gil (1992) i en Jordi Bilbeny (2006).

També és coneguda la famosa disputa entre Espanya i la República de Santo Domingo per dilucidar qui ostenta realment la possessió de les despulles colombines. La posició espanyola està basada en l'informe de la *Real Academia de la Historia*, redactat per Manuel Colmeiro (1879) i la defensa dominicana, pel treball d'Emiliano Tejera (1928).

Amb relació als estudis realitzats a partir de l'ADN dels ossos que descansen a Sevilla, la principal aportació correspon al reportatge de Lisa Harney (2004) realitzat

per Discovery Channel, amb intervencions d'especialistes de diferents àmbits. Especial referència també, a les rèpliques de Guadalupe Chocano (2006) i a altres estudis de perfil psicològic i grafològic (Jesús Delgado, 2012; Stelle Irizarry, 2009) i als de caràcter lexicomètric i mèdic (Miquel Maresma, 2017).

Arribats a aquest punt, es comprova la falta de dades concloents que justifiquin la teoria oficial. A tall d'exemple, segueix pendent de valorar la possibilitat que les fonts primàries no siguin autèntiques com ho denuncien l'Antonio Rumeu de Armas (1970) o la Consuelo Varela (1992 i 2005). Així, la discussió dins la comunitat acadèmica s'ha limitat a discernir si el que queda de l'almirall descansa a Sevilla o ho fa a Santo Domingo o fins i tot, si ho fa de manera repartida entre els dos llocs.

Davant la manca d'unanimitat a l'hora de proposar una anàlisi del conjunt de les dades que justifiquen el recorregut oficial realitzat pel difunt, l'aportació d'aquest treball ve a cobrir aquest buit, tractant de reunir el conjunt de dades primàries conegudes i de recerques transversals posteriors que ens permetin tenir una visió més amplia dels fets i així poder determinar si les restes enterrades a Sevilla són realment les del Descobridor d'Amèrica.

3. Objectius i metodologia

L'objectiu d'aquest estudi és determinar l'autenticitat o no, de les restes mortals atribuïdes a Cristòfor Colom enterrades a Sevilla i contribuir a esclarir un debat que s'ha mantingut durant dècades. Per arribar a aquesta finalitat, utilitzem una extensa consulta bibliogràfica i una metodologia interdisciplinària:

- Recopilar i analitzar la documentació històrica disponible sobre l'enterrament de Cristòfor Colom per comprendre les circumstàncies en què

va ocórrer, així com les evidències tant de l'enterrament com dels diferents trasllats del seu cos i les situacions i interessos que hi van intervenir.

- Analitzar les proves forenses disponibles (antropològiques, genètiques, edafològiques, etc.) per conèixer la realitat dels ossos estudiats fins ara (Universitat de Sevilla 1950, Universitat de Granada 2006, etc.) i comparar els perfils dels personatges amb les descripcions de les fonts originals.
- Estudiar les principals teories alternatives sobre la mort i enterrament de Colom, com l'oficial (Ballesteros, 1945), la que sosté que les restes no van sortir de Sevilla (Pickman; Solis, 1992), la que defensa que són a Santo Domingo (Tejera, 1928) o si realment és impossible conèixer el lloc real.
- Cercar aportacions paral·leles no relacionades directament amb la mort i l'enterrament, però que són del nostre interès, com la cal·ligrafia de l'almirall, la llengua materna, el perfil psicològic, les possibles malalties, l'edat, la fisonomia, etc.

4. Hipòtesi de treball

La hipòtesi de treball que es planteja gira al voltant de si es pot garantir que les restes mortals atribuïdes a Cristòfor Colom que es conserven a la Catedral de Sevilla, són realment les seves. Fonamentar aquesta hipòtesi suposa analitzar la documentació oficial que certifiqui la mort i enterrament de l'almirall a Valladolid, les aportacions dels diferents cronistes, la documentació relativa als trasllats del seu cos, els resultats dels estudis antropològics i genètics realitzats i finalment, una comparació entre dades oficials del navegant i les obtingudes a partir d'investigacions científiques, com poden ser les cal·ligràfiques, paleogràfiques, lexicomètriques i psicològiques entre d'altres.

5. El destí incert de les despulles de Colom

L'itinerari seguit per les despulles colombines vist anteriorment, tot i ser la teoria més àmpliament acceptada, no ha estat mai demostrada i la discussió entre els especialistes s'ha limitat a dilucidar si les restes de Colom es troben a Sevilla o a Santo Domingo. Cal doncs, revisar la fonamentació d'ambdues teories.

5.1. Mort, enterrament i primer trasllat

En aquest apartat analitzem les poques dades existents sobre l'estada, la mort i l'enterrament de Cristòfor Colom a la ciutat de Valladolid així com el trasllat de les seves despulles l'any 1509 a Sevilla. Explorem les greus dificultats que es presenten per a conciliar la versió oficial dels fets.

Per a aquesta anàlisi, s'ha accedit a molta i diversa bibliografia a fi de poder disposar d'una visió molt més àmplia de la hipòtesi que volem demostrar. En aquest sentit, ha estat fonamental el recull de dades realitzat a partir de l'obra de l'Anunciada Colón de Carvajal i la Guadalupe Chocano (1992b) i també les recerques realitzades per l'investigador Jordi Bilbeny (2006).

5.1.1. Mort de l'almirall

Les informacions disponibles són escasses i només uns pocs cronistes han proporcionat algunes dades al respecte. Per Hernando Colón (1984: 349), el pare Bartolomé de Las Casas (1986: 329) i Diego Ortiz de Zúñiga (1795: 205) la data de la seva mort va ser el 20 de maig de 1506 (dia de l'Ascensió) a Valladolid. Per Fernández

de Oviedo (1959: 75), Francisco López de Gómara (1877: 172) i Rafael Martí de Viciano (1882: 274) confirmen també Valladolid, però en aquest cas no donen data.

Només quatre d'aquests sis cronistes com són, Hernando Colón, el pare Bartolomé de Las Casas, Fernández de Oviedo i Martí de Viciano van ser contemporanis a l'almirall Colom. Només els dos primers donen la data i semblen tenir dades de primera mà. A banda, Martí de Viciano tenia només quatre anys en el moment de la mort de l'explorador, amb la qual cosa no és un testimoni directe.

Segons les escasses notícies que tenim, sabem que Colom va tornar a Sevilla molt malalt el dia 7 de novembre de 1504 després del seu quart viatge (Colón, Varela, 1992b: 29).

Amb data 1 de desembre, Colom escriu al seu fill Diego per informar-lo que no pot visitar els reis a causa del seu estat de salut (Colón, *et al.*, 1992a: 520). El 13 de desembre en una altra missiva, li confirma la seva situació informant que el seu germà Diego i el seu fill Hernando han anat a la cort en la seva representació (Colón, *et al.*, 1992a: 516). Aquell mateix mes també li escriu un memorial advertint-lo que seguirà al servei dels reis fins que el seu cos se separi de la seva ànima (Colón, *et al.*, 1992a: 515).

Tot apunta que en el text del pare Bartolomé de Las Casas on s'esmenta que l'almirall va marxar cap a la Cort després de reposar uns dies a Sevilla (1986: 324), s'està confonent a aquest amb el seu fill Hernando, que fou qui realment va anar a la cort en representació del seu pare. Salvador de Madariaga també confirma que Colom es trobava a Sevilla afectat per la gota (1984: 481) i Luís Arranz afirma que Colom va estar postrat al llit durant sis mesos (2006: 326).

Washington Irving coincideix en el fet que a la primavera, Colom encara es trobava a Sevilla (1961: 305) i que així mateix, en una carta dirigida al rei Ferran II l'informa que donat el seu estat de salut el servirà durant els pocs dies que li queden de vida (de Las Casas, 1986: 325).

La Consuelo Varela i en Juan Gil confirmen que totes les cartes enviades per l'almirall Cristòfor Colom en aquell període estaven datades a Sevilla fins com a mínim, el juny de 1505 (Colón, *et al.*, 1992a: 526-528). Això justificaria que el seu fill Diego es trobés ja a la cort representant al seu pare i explicant-li al rei, com aquest es trobava al llit molt malalt (Morón, Sánchez, 1992: 49).

Segons Samuel Eliot, Colom va passar un any al llit malalt després del quart viatge (1992: 225) i la gota li feia impossible visitar els reis per entrevistar-s'hi (de Las Casas, 1986: 328).

En aquelles dates, el rei Ferran II estava a Valladolid per prendre com a esposa a Germana de Foix, però és conegut que Colom no hi va estar present (Rumeu, 1974: 320-321). Hernando Colón va afirmar que a causa de l'agreujament de salut del seu pare, el propi rei Ferran II va decidir sortir de Valladolid a rebre'l (Colón [Hernando] 1984: 349), la qual cosa demostra que Colom no estava a la ciutat.

És de destacada importància el manuscrit *Anales Breves del Reinado de los Reyes Católicos* de Galindez Carvajal (1953) que recull les principals defuncions d'aquell any a Castella però no esmenta la mort de Colom a cap ciutat d'aquell regne. L'anotador del manuscrit Rafael Floranes tampoc fa cap anotació al respecte per tal d'esmenar l'oblit de l'autor (Fernández Duro 1890: 161).

Sobta també que en Pedro Mártir de Angleria redactés cinc cartes amb informacions diverses des de Valladolid durant aquells dies i no esmentés la malaltia ni la mort d'un home a qui diversos cops havia honorat (Winsor, 1892: 491).

Arribats a aquest punt, podem sospitar que Colom no va arribar a moure's de Sevilla? Fixem-nos en les següents dades: Bartolomé de Las Casas assegura que Colom va morir a Valladolid i que el seu cos va ser portat a Sevilla (1986: 329), Fernández de Oviedo diu que el cos de l'almirall va ser portat a Sevilla després de la seva mort (1959: 75) i López de Gómara afirma que Colom va morir a Valladolid i que el seu cos va ser portat a les Cuevas de Sevilla (López, 1877: 172). Finalment, Serra i Postius diu que

Colom va morir el 8 de maig de 1506 (data incorrecte) a Valladolid i que el seu cos va ser sepultat a les Cuevas de Sevilla (1712: 95). En tots aquests casos, no es fa esment del període de tres anys que segons la història més estesa va trigar a efectuar-se el trasllat a Sevilla l'any 1509.

La muerte de Don Cristóbal Colón, no fue noticia en la ciudad vallisoletana, ni entre sus habitantes, ni entre los cronistas de la villa, por lo que no aparece ni en las actas del Concejo. Se ha aceptado por tradición que, tras su muerte, fue enterrado en el convento vallisoletano de San Francisco, orden de la que era muy devoto, y que las exequias fueron hechas en la iglesia de Santa Maria de la Antigua de Valladolid (Arranz, 2006: 342).

Volem posar l'accent en aquesta "acceptació per tradició", que res té a veure amb el rigor documental. No solament no es va fer esment de la mort i enterrament de l'almirall Colom a la capital val·lisoletana, sinó que tampoc durant els tres anys que suposadament hi va estar enterrat es va generar cap mena de documentació. Per tant és important preguntar-se obertament per què els textos diuen que Colom va morir a Valladolid i en quines dades històriques es fonamenten aquestes afirmacions.

La informació primigènia prové de dues obres cabdals: *Historia del Almirante* d'Hernando Colón (1984) i *Historia de las Indias* del pare Bartolomé de Las Casas (1986).

Segons Rumeu de Armas (1970: 17), les circumstàncies que van portar a la publicació de l'obra d'Hernando Colón van causar sorpresa. El llibre va ser publicat per primera vegada a Venècia el 1571 en llengua italiana i la traducció fou d'Alfonso Ulloa. Segons Rumeu de Armas (1970: 18) aquesta obra és considerada com "la més discutida de la historiografia moderna". Sembla que hi havia previstes la publicació de dues edicions més, en castellà i llatí, però no es van arribar a materialitzar.

En cuanto al original manuscrito, se perdió en el tiempo, sin que quedase rastro del mismo, ni versiones similares en ninguna biblioteca ni colección de España o Italia (Rumeu, 1970: 18).

L'autor canari explica que l'obra del fill menor de l'almirall es divideix en dues parts ben diferenciades. La primera part que anomena *Biografía Anònima* (els primers XV capítols) segons ell, és una falsificació grollera d'un autor desconegut mentre que la segona part narra els quatre viatges de Cristòfor Colom al Nou Món i és atribuïda a la mà autèntica d'Hernando Colón (Rumeu, 1970: 24-25).

A més, aquest posa de manifest la interrelació entre les obres d'Hernando Colón i el Pare Bartolomé de Las Casas (Rumeu, 1970: 22). De fet, el pare de Las Casas va ser un col·leccionista de documents relacionats amb Cristòfor Colom i la seva època. Va utilitzar tota la informació de què disposava sense verificar-la adequadament per construir la seva obra (Rumeu, 1970: 25).

La Biografía anónima aparece íntegramente vertida en la Historia de las Indias de Las Casas. El fraile dominico, con su escaso espíritu crítico, va resumiendo cuanto en ella se decía, sin hacer ninguna discriminación entre los pormenores y datos válidos y las abundantes supercherías, invenciones, errores y anacronismos (Rumeu, 1970: 26).

Per altra banda, la *Història del Almirante* va ser publicada un any després de la mort del seu traductor sense que aquest pogués realitzar cap revisió. El mateix any de la seva publicació a Venècia el 1571, els mercaders de llibres venecians i genovesos van començar-ne la seva distribució (Rumeu, 1970: 66-67). Segons l'experta Ilaria Luzzana Caraci, està clar que el llibre no és fruit d'un únic autor sinó el resultat d'una redacció complexa que es va prolongar en el temps i en la qual van intervenir diverses persones (Luzzana, 1989: 91-107), conclouent que es tracta d'una redacció apòcrifa realitzada a diverses mans.

Cal destacar també, que la mort de l'almirall Colom no apareix a la part de la seva biografia, sinó al final del llibre i de manera molt breu. Tant Diego Colón, el seu germà Hernando i el pare Bartolomé de Las Casas van escriure que la seva mort fou el 20 de maig, *dia de l'Ascensió*. Però va ser Juan Ignacio de Armas, en un article publicat al diari *L'Opinió Nacional de Caracas* el 24 de maig de 1878, el primer a adonar-se que

l'Ascensió va caure aquell any el dia 21 de maig i no el 20. El *Diario de los Verdesotos*⁴, escrit en època de la mort de Colom, recull també la seva mort el dia de la *vigília de l'Ascensió*, és a dir el 20 de maig. (Castro, 2020: 27). Com hem dit, Hernando Colón (1984: 349), el pare Bartolomé de Las Casas (1986: 329) i Diego Ortiz de Zúñiga (1795: 205) ens diuen que la data de la mort fou el 20 de maig de 1506, dia de l'Ascensió.

Hi ha autors com Fernández Duro que accepten que el dia del mes en què va morir Colom fou el 20 de maig però discrepen del dia de la setmana i corregeixen als cronistes sobre la qüestió del *dia de l'Ascensió* a Valladolid (Arranz, 2006: 336-337). Com pot ser que el fill de l'almirall i testimoni dels fets, cometés aquesta errada?

Per acabar amb la qüestió de l'obra de Bartolomé de Las Casas, el 20 d'octubre de 1571 fou nomenat cosmògraf i cronista major d'Índies el censor Juan López de Velasco qui va tenir en el seu poder els documents del pare de Las Casas fins a l'any 1597 (Hanke, 1986: p.LIII).

..una Real Cédula de 24 de septiembre de 1579 [annex K] ordeno a Juan López de Velasco guardar en gran secreto los libros del Obispo, que fueron entregados por Juan de Obando, y no mostrarlos a nadie sin licencia especial. (Friede, 1959: 58).

5.1.2. La casa de Valladolid

La *Casa-Museu de Colón* a Valladolid, lloc on la tradició recull que va morir l'almirall, tampoc conserva cap document que demostrï tal afirmació. El museu es va crear en un edifici de nova planta construït al 1968 en el solar d'una vivenda, la propietat de la qual havia estat atribuïda al navegant. A l'entrada hom pot veure una placa que ja existia des del 1866 a la casa anterior al nou edifici col·locada per

---

4 Cap al 1820, un acadèmic de la història, José Vargas Ponce va resumir en tres fulls un curiós diari d'un regidor val·lisoletà contemporani de Colom, Rodrigo de Verdesoto, que al seu torn havia recollit durant anys, del 1490 al 1518, una sèrie de notícies que havien esdevingut en aquesta ciutat. Malauradament, l'original s'ha perdut però se'n conserven els extractes resumits per Vargas Ponce (Castro, 2020: 27-28). Veure: RAH. *Extractos del Diario de los Verdesotos*. Colección Vargas Ponce, tomo III, publicats per primer cop en el *Boletín de la Real Academia de la Historia*, año 1894, t. XXIV, pag. 81-86.

l'ajuntament de la ciutat que afirma "Aquí murió Colón" ("*Valladolid y Colón. La ciudad frente al personaje*", 2006: 35).

Però ja l'any 1890, algun historiador es qüestionava sobre les dades que servien a l'Ajuntament per determinar i assenyalar aquell edifici, i en les proves que fonamentaven la certesa que l'Almirall primer de les Índies hi hagués mort en el seu interior (Fernández Duro 1890: 143-144).

Segons la *Historia de Valladolid*, de 1851⁵, escrita per En Matias Sangrador, "en Cristòfor Colom havia mort a la casa núm. 2 del Carrer Ample de la Magdalena, casa que sempre havien posseït en *mayorazgo* els que portaven aquell il·lustre cognom (Fernández Duro 1890: 144).

Així, per tal d'aclarir aquesta pertinença, el governador civil de la província, Cástor Ibáñez de Aldecoa va estimar convenient demanar informes a Juan Manuel Arévalo, administrador de la finca. Així, es va descobrir que els descendents del Descubridor no van ser els propietaris d'aquella casa fins al darrer terç del segle XVIII o les primeries del XIX (Fernández Duro 1890: 145). A les històries manuscrites de la ciutat tampoc hi havia cap rastre.

Han transcurrido muchos años y todo el mundo ha creído como verdad indudable que se conocía la casa que albergó el Almirante en Valladolid; pero, en estos momentos, el propio señor Cesáreo Fernández Duro ha destruido aquella creencia, publicando documentos fehacientes que muestran que no hubo razones atendibles para hacer esta afirmación. Queda en pie la duda y es necesario realizar nuevas investigaciones (Asensio, 1991: 616).

Descartada per falsa la possibilitat que morís al carrer de Colom (Urrea, 2006: 65-71), també es va determinar com a errònia la teoria de Demetrio Ramos que morís al carrer Teresa Gil (Castro, 2020: 30).

---

5 Matias Sangrador va ser doctor en lleis i fou membre de l'Acadèmia de la Historia. Podem trobar aquesta obra a: Sangrador Vitores, Matias. *Historia De Valladolid (1851)*. Grupo Pinciano, 1979.

5.1.3. L'enterrament

Investigant el lloc d'enterrament, els resultats van en la mateixa línia: hi ha una manca absoluta de proves sobre el sepeli de l'almirall a la capital val·lisoletana.

En Justin Winsor ja s'adona que no es pot confirmar absolutament res d'allò que afirma la tradició (Winsor, 1892: 491) i tant l'Enrique Gandia (1951: 375), l'Enric Bayerri (1961: 406), en Llanas de Niubó (1964: 265), en Baltasar Cuartero (1963: 26), l'Anunciada Colón i la Guadalupe Chocano (1992a: 6) i en Manuel Giménez (1954: 14) són del mateix parer. A més de no trobar cap prova irrefutable, els crida l'atenció la manera en com s'enfosqueix la informació al voltant del gran descobridor.

Durant molt de temps es va ignorar on es va enterrar a Colom, fins que es van descobrir i van publicar l'any 1894 per José de Vargas Ponce (1760-1821), els *Extractos del Diario de los Verdesotos* (comentats anteriorment) on es diu que el lloc fou la capella de Luis de la Cerda al monestir de San Francisco. Malauradament, tampoc hi ha cap document que relacioni l'Almirall amb aquest personatge (Castro, 2020: 13-15).

Si com s'afirma, aquest cavaller va viure a Valladolid, costa entendre com va poder permetre que s'abandonés el manteniment de la capella on estava enterrat el sogre i l'esposa. Altres membres de la família també s'hi van desentendre. Si bé és cert que hi va haver una relació indirecta entre aquesta família que suposadament va cedir la capella a Colom i al seu fill Diego, aquesta es va produir diversos anys després de la mort de l'Almirall l'any 1506 (Castro, 2020: 15-16).

Vemos difícil que los propietarios reales de la capilla en el momento de la defunción de Cristóbal Colón en 1506, pudiesen dar su autorización inmediata para su entierro en ella. [...] Es significativo que la relación de enterrados y desenterrados en esa capilla está perfectamente registrada, pero no la inhumación del Almirante. (Castro, 2020: 91).

També es desconeix completament el temps transcorregut des de la mort de Colom fins al seu enterrament. És sorprenent que dos antics historiadors de la capella (Matías de Sobremonte i Manuel Canesi Acevedo) no recollissin la notícia que el descobridor d'Amèrica havia estat el personatge més il·lustre enterrat en ella (Castro, 2020: 20-22).

Afegirem també una altra dada que contradiu les fonts conegudes. Els estudis realitzats pel catedràtic d'edafologia de la Universitat de Granada, Rafael Delgado Calvo López, juntament amb Juan Manuel Martínez, revelen que la pols que es va extreure de la tomba de Colom a Sevilla el 2 de juny 2003 no contenia mostres de filossilicats, cosa que indicava que les seves restes òssies no van tenir mai un contacte directe amb la terra. També van aparèixer dos fils d'or i plata que mostren el fet d'haver estat enterrat amb robes luxoses. Aquest fet entra en aparent contradicció amb l'informació que conté el testament del seu fill Diego Colón, on s'afirma que el seu pare va ser enterrat a Valladolid amb l'hàbit de Sant Francesc (Castro, 2020: 29).

5.1.4. Trasllat a Santa Maria de Las Cuevas de Sevilla

Analitzem a continuació les fonts tant bibliogràfiques com coetànies que ens expliquen que Cristòfor Colom, després del seu trasllat a Sevilla el 1509 va ser enterrat al monestir de Santa Maria de Las Cuevas. En primer lloc, és important saber que en cap document conegut l'almirall va deixar escrita aquesta suposada voluntat. També, el mateix colombista Ballesteros Beretta (1947:19) es qüestiona aquest fet davant l'absència de documentació que ho pugui corroborar.

L'Anunciada Colón de Carvajal (descendent del Descobridor) i la Guadalupe Chocano (1992a: 5), davant d'un funeral amb aristocràcia local i cavallers de diferents regnes, també es qüestionen sobre el misteriós silenci de tots els cronistes de la capital hispalense, a excepció de l'Ortiz de Zúñiga. No obstant això, aquest cronista també va

arribar a generar polèmica ja que en els seus escrits informa que Colom va ser traslladat a Sevilla el mateix any de la seva mort l'any 1506, i no pas el 1509 com està acceptat. A més, ens assegura que va ser enterrat al sepulcre dels senyors d'Alcalà del Monestir de Santa Maria de Las Cuevas (Ortiz, 1795:205). Aquesta informació contradiria la documentació guardada en el mateix monestir, concretament el *Protocolo del Monasterio de Nuestra Señora de Las Cuevas*, on el document deixa clar que va ser enterrat a la capella de Santa Ana (Colmeiro, 1879:12).

Si Colom hagués estat enterrat en aquell monestir hi hauríem trobat les seves armes esculpides, la documentació pertinent i els pagaments corresponents. No obstant això, l'absència de tots aquests elements fa que els historiadors davant la falta de respostes, elaborin conjectures com Cuartero Huerta qui suggereix que qualsevol acord pres per la família de l'almirall amb els monjos del monestir probablement va ser verbal (Cuartero, 1963:50).

L'Hernando Colón, en la còpia del seu testament datada el 12 de juliol de 1539, l'original del qual també està aparentment desaparegut⁶ (annex A), ens diu que vol ser enterrat en una església major, però que en el cas que això no sigui possible escull el monestir de Santa Maria de Las Cuevas per la molta devoció que el seu pare, el seu germà i ell mateix tingueren per aquella casa "i perquè els seus cossos han estat molt de temps enterrats allà" (Colón [Hernando], 1539: foli 5-6).

En aquest text de 1539, Hernando dona a entendre que tant el seu pare com el seu germà ja no són enterrats en aquell monestir, atès que s'hi refereix en passat. Tanmateix, en la *Real Provisión* de 1539 de l'Emperador Carles I (Annex C), aquest es

6 Segons la fitxa d'aquest document de l'Archivo General de Indias (Signatura: PATRONATO, 10,N.2,R.1.), "es una copia fechada en Sevilla, 25 de junio de 1784". En canvi, el fons antic de la Biblioteca de Catalunya a Barcelona, custodia el referit testament en forma de facsímil que no es correspon amb el digitalitzat a l'Archivo General de Indias. El de la BC està redactat aparentment amb escriptura coetània de l'època i a més, segons refereix la fitxa del darrer foli d'aquest facsímil, que es va editar l'any 1998 per Testimonio Compañía Editorial, S.A., aquesta "Certifica: que de la obra EL TESTAMENTO DE HERNANDO COLON cuyo original se encuentra en el ARCHIVO GENERAL DE INDIAS DE SEVILLA se ha hecho una edición facsímil de 980 ejemplares...". Aquesta edició ens assabenta que tenim un original que no està catalogat. Veure annex B i apartat de fonts primàries (BC, signatura: 04_Dipòsit de Reserva ; Res 1183-Fol).

refereix a les despulles de Cristòfor Colom tot recordant que "...es va ordenar dipositar-les en el monestir de Las Cuevas, extramurs de la ciutat de Sevilla, on de present es troben" (Carles I, 1539: foli 4; Colón de Carvajal, Chocano, 1992b: 58).

Img 3: L'antiga capella de Santa Anna, avui. Construïda en 1523, actualment s'exposa art modern andalús. Al terra, el probable lloc d'enterrament de Colom (Img. J. Ullan, 2013).

Així doncs, en aquell moment de 1539, hi eren o no? Veiem en el testament de Diego Colón de 1523⁷, com aquest demana que el seu cos sigui dipositat al monestir de Santa Maria de Las Cuevas, juntament amb el cos del seu pare que ja hi és. També demana ser enterrat a la catedral quan sigui possible i que també hi traslladin el cos del seu pare (Colón de Carvajal, Chocano, 1992b: 37). Però sabem que justament aquell mateix any de 1523 la capella estava en obres per ser reconstruïda i ampliada i a més, es va adornar la volta amb les armes del cavaller Gonzalo de Mena (Cuartero, 1963: 50). Tot això passava sense que hi hagués cap notícia que Colom es trobés enterrat en aquell espai.

Davant de tot aquest conflicte documental cal preguntar-se obertament si Cristòfor Colom va ser enterrat realment a Santa Maria de Las Cuevas. Així, Manuel Giménez és del tot contundent quan afirma que no hi ha cap testimoni coetani concloent del trasllat de les restes mortals dels dos primers almiralls de les Índies, des d'aquesta cripta sevillana fins als nínxols de la capella major de la catedral de Santo Domingo (1954:146).

⁷ El document (AGI, signatura: Patronato 11) no està digitalitzat però la seva transcripció està disponible en el llibre de l'Anunciada Colón i la Guadalupe Chocano (1992b: 37).

5.1.5. La casa de Sevilla

Cal referir-nos també, al misteri de la residència de Cristòfor Colom a Castella durant els seus anys d'estança al regne. Aquesta residència ha estat sempre objecte de discussió i debat durant segles. Molts historiadors han intentat esbrinar on va viure l'almirall durant la seva estada als regnes hispànics, però encara avui no hi ha resposta a aquesta qüestió.

La informació que teníem indicava que Colom havia viscut a Sevilla, però una anàlisi més detallada de les dades disponibles ha demostrat que aquesta afirmació ni es pot comprovar ni es pot demostrar. De fet, no s'ha pogut localitzar cap residència de Colom en aquella ciutat, la qual cosa ens obliga a posar en qüestió aquesta teoria.

Sabem que el 23 d'abril de 1497 se li va atorgar una *Facultad al almirante don Cristóbal Colón para fundar uno o más mayorazgos*⁸, tal com recull l'Anunciada Colón de Carvajal i la Guadalupe Chocano (1992b: 5). El text redactat diu literalment: "estando dentro de las casas donde posa"⁹ (annex L) el muy magnífico señor Don Cristóbal Colón...". D'altra banda, l'historiador Antonio Herrera (1601: 2) ens recorda que Colom havia viscut molts anys aveïnat i casat a Espanya.

En realitat, sabem que un dels arguments que el rei va utilitzar en els coneguts *plets colombins* per negar a Colom els seus drets va ser la seva estrangeria i falta de veïnatge a Castella. És el mateix argument que farà servir el fiscal reial davant les demandes d'en Diego Colón realitzades el 1511 en els mateixos plets (Muro, *et al*, 1967: 22). Aquesta absència de residència la confirma el mateix Colom en la relació del quart viatge que va enviar al rei Ferran II el 1501, on explica que després de vint anys de servei no tenia una teula a Castella i que si volia menjar o dormir havia d'anar a un hostel o a una taverna (Colón, *et al*, 1992a: 501).

---

8 Consultat aquest document (AGI, signatura: RGS,LEG,149704,3.), la transcripció que proposen les esmentades autores no hi apareix.

9 En els documents de l'època qui resideix en una casa és qui habita o posa.

Se ignora dónde tuvo Colón su residencia en Sevilla, que ni siquiera fue de su propiedad, pues él mismo se quejaba al final de sus días de no tener una teja propia donde guarecerse (Castro, 2020: 17).

Per tant, es fa evident que Colom no disposava de casa pròpia a Castella. Tant la Consuelo Varela (1992b:44) com la Luisa Álvarez de Toledo (2000:253) coincideixen en la idea que Colom no tenia cap casa a Sevilla, ni pròpia ni llogada.

Finalment, tant en Luís Arranz (2006: 337) com en Fernández Duro (1890: 168) i en Justin Windsor (1892: 490-491) coincideixen en el fet que va morir envoltat de familiars, amics i els seus criats.

Les dades precedents analitzades confirmen que emergeixen dues realitats divergents. Per una banda, si ens ajustem únicament a la documentació més oficial (cèdules reials, actes notariaus, testaments, etc.), pocs dubtes es poden tenir, però en el moment que aprofundim cada cop més en els fets contrastats, aquesta realitat oficial a poc a poc s'esvaeix. Així, en lloc de fer suposicions o teories gens comprovables per tal de forçar l'encaix d'una realitat amb l'altre el que cal és investigar a fons i sense cap prejudici previ.

5.2. El conflicte Espanya Vs. República Dominicana

Per ordre de la virreina Maria de Toledo, l'any 1536 els cartoixans de Santa Maria de Las Cuevas de Sevilla van lliurar les restes mortals dels dos primers almiralls per ser traslladats a l'Illa de Santo Domingo i ser inhumats a la seva catedral. Les del germà del descobridor Diego "el Vell", enterrades des del 1515, van romandre a la capella. S'ignora on van ser dipositades les urnes amb els ossos de Colom i el seu fill Diego a l'espera del seu trasllat a l'Illa la Hispaniola (Enseñat, 2010a: 666).

El 1537, la virreina aconsegueix una cèdula reial de Carles V (annex D) per traslladar els cossos del seu marit i del seu sogre a Santo Domingo per a ser enterrats a la capella major de la catedral (Carles I, 1537: foli 1-5). Davant les reticències de les autoritats eclesiàstiques de l'illa, l'emperador el 1539¹⁰ i 1540¹¹ (annex H-I) els commina a complir el mandat sense demora (Enseñat, 2010a: 667-668).

Segons Esteban Garibay, el 9 de juliol de 1544 la virreina va salpar en una nau rumb a Santo Domingo amb les restes de Cristòfor i Diego, arribant al port de l'illa el 8 d'agost següent (Enseñat, 2010a: 667-668). Segons Carlos Serra Pickman, no es coneix amb certesa la data exacta del trasllat de Sevilla a Santo Domingo (1992: 220-225) i fins i tot, segons Manuel Giménez, no hi ha cap testimoni coetani conclouent d'aquest trasllat dels dos primers almiralls de les Índies a la capella major de la catedral de Santo Domingo (1954:146).

Uns anys més tard, el *Tractat de Basilea* cedia a França la possessió de Santo Domingo, raó per la qual es procedeix precipitadament l'any 1795 a exhumar l'almirall del presbiteri major de la Catedral Metropolitana. Gabriel Aristizabal, cap local de l'Armada Espanyola i segons les seves paraules, "per orgull i amor patri", no pensava abandonar a l'enemic francès aquella valuosa relíquia i es prengué el dret d'exhumar-lo i traslladar les seves restes fins a l'Havana, encara en poder d'Espanya. Colom estava enterrat en una mena de capsa de plom sense làpida ni inscripció. Per aquesta raó, els espanyols en exhumar i extreure els ossos, van actuar conforme la tradició oral tant de les autoritats eclesiàstiques i empleats de la Catedral, com dels veïns d'aquella ciutat propera al temple, i com que la tradició oral deia que Colom estava dipositat al presbiteri de la Catedral, del costat de l'Evangeli en el lloc on solia col·locar-se el dosser arquebisbal, així procedí l'encarregat d'aquell solemne acte (López Nuila, 2018: 76).

Anys després, el 10 de setembre de 1877 i arran d'unes obres a la catedral, es trobà una nova volta desconeguda fins al moment i unes restes humanes. Segons els

---

10 Veure annex H i apartat de fonts primàries (AGI, signatura: Santo_Domingo, 868, L.1, F.199V-201R).

11 Veure annex I i apartat de fonts primàries (AGI, signatura: Santo_Domingo, 868, L.1, F.282V-283V).

dominicans, eren les de l'almirall Cristòfor Colom. La notícia s'escampà arreu ben aviat, generant sorpresa per una banda i una evident repulsa per la part espanyola.

Aquest punt d'inflexió serà l'inici d'una guerra amb dos vessants: la diplomàtica entre països i una altra entre historiadors, on cadascú d'ells tractarà de demostrar que és l'autèntic posseïdor de les despulles colombines.

5.2.1. La versió dominicana

El millor defensor de la posició dominicana és el seu erudit, Emiliano Tejera, polític i pensador d'aquell país i autor de llibres com *Los restos de Colón en Santo Domingo* i *Los Dos Restos de Colón* (1879). Així, llegida l'acta d'exhumació de les restes de Colom subscripta pel senyor José F. Hidalgo, escrivà de la Cambra de la Reial Audiència de Santo Domingo, del dia 20 de desembre de 1795 sabem que:

.. se abrió una bóveda que estaba sobre el Presbiterio, al lado del Evangelio, pared principal y peana del altar mayor, y en ella se encontraron unas planchas de plomo, indicante de haber habido caja de dicho metal y pedazos de huesos de canillas, y otras varias partes de algún difunto, que se recogieron en una salvilla y toda la tierra que con ella había, que por los fragmentos con que estaba mezclada se conocía ser despojos de aquel cadáver. (López Nuila, 2018: 76).

Segons Tejera, no es diu que hi hagués làpida sobre aquesta volta ni cap inscripció, tampoc a l'exterior ni a les planxes trobades a l'interior i es pregunta com podia saber-se que aquells eren els ossos de Colom? Qui podria afirmar-ho si muda estava la pedra, mut el metall i muts també aquells ossos trobats i extrets? Aquell dia, deia Tejera, no se sabia que a algunes polzades de distància l'una de l'altra hi havia dues voltes, cadascuna de les quals tancava a dos éssers estretament units en vida, Cristòfor Colom i Diego, el seu fill (López Nuila, 2018: 76).

La versió dominicana explica que de les dues voltes contigües els espanyols no van arribar a obrir la volta enganxada al mur que era la que tancava les despulles del

primer almirall, sinó la que guardava les de Diego Colón, separada aquesta de la primera per una paret de 6 centímetres de guix. Tejera afirma contundent:

.. que esa bóveda, la de Diego Colón es la que se identifica claramente con la designación hecha por el Escribano José F. Hidalgo, que elaboró el Acta de Exhumación y que señala entre la pared principal y la peana del Altar Mayor, ambas bóvedas están sobre el Presbiterio, ambas del lado del Evangelio, pero la que contiene los restos de colón, estaba y está, pegada a la pared (López Nuila, 2018: 77).

Un altre dels màxims exponents de la posició dominicana, és Carlos Esteban Deive, un historiador d'origen espanyol nacionalitzat dominicà. Segons ell, el president del Consell de Ministres Cánovas del Castillo, va rebutjar de ple l'informe¹² del llavors cònsol espanyol a la República Dominicana José Manuel Echeverri, testimoni ocular i insubornable de l'històric esdeveniment del 1877. També va ordenar al seu cos diplomàtic que s'abstingués d'acreditar el descobriment fins a noves instruccions i va acusar els protagonistes d'haver patit una al·lucinació soferta per la doble ceguesa del seu entusiasme i de la seva crítica pobresa (Deive, 2006: 15-16).

Segons el mateix Deive, Cánovas va reclamar a la *Real Acadèmia de la Historia* el seu dictamen sobre el sonat cas mitjançant una ordre de 23 d'octubre del dit any, advertint de passada que aquesta docta corporació era "l'única autoritat amb les qualificacions necessàries per a invalidar o sancionar" la troballa dominicana. Al mateix temps, Cánovas del Castillo va destituir fulminantment al cònsol Echeverri, que es veié obligat en acceptar l'autenticitat del descobriment, a reivindicar la seva irreprotxable conducta en un opuscle publicat el 1878 (Deive, 2006: 16).

La *Real Acadèmia de la Història* va acatar l'ordre encomanant a un dels seus membres, Manuel Colmeiro, la realització del dictamen sol·licitat. L'il·lustre acadèmic com era d'esperar, va impugnar la troballa efectuada pels dominicans, va titllar de

---

12 Real Academia de la Historia, Madrid, 11-5-1/8787. L'informe fou publicat per E. Tejera: *Los dos restos de Cristóbal Colón*. (Ciudad Trujillo, 1953, pàgs. 248-252) però la seva transcripció no és en absolut literal. Desconeixem d'on va prendre Emiliano el text d'aquest document.

falses les restes i les inscripcions gravades a l'urna de plom que les contenia i va ratificar com a legítimes les extreïtes de la volta, l'any de 1795 (Deive, 2006: 16-17).

L'informe de Colmeiro data del 1879. Abans, el capità general de Cuba, Joaquín Jovellar, havia encarregat al coronel de milícies Sebastián González de la Fuente que es traslladés a Santo Domingo a fi de:

.. procurar con la más prudente reserva y por todos los medios que su celo le sugiera, adquirir cuantas noticias y antecedentes fuesen posibles y den a conocer tanto el origen de los hechos acaecidos como la verdad que en la esencia de los mismos exista (Deive, 2006: 17).

Després de discutir cordial i confidencialment amb els protagonistes i de visitar la catedral i comprovar amb cura el que havia esdevingut, González de la Fuente va denunciar el 7 de desembre de 1877 davant del seu superior, la improvisació de l'exhumació realitzada al 1795 i afegia que els autors de la mateixa:

.. no exploraron mejor las bóvedas para cerciorarse de que no había otras pero, duro es confesarlo, se contentaron, apresuradamente, con los primeros hallados y descuidaron comprobar de una manera clara y concluyente que los restos hallados eran los mismos del Gran Almirante (Deive, 2006: 17).

Continua explicant Deive que a judici de González de la Fuente, les veritables restes de Colom eren les trobades el 10 de setembre de 1877 al presbiteri de la capella major de la catedral de Santo Domingo, però el capità general de Cuba es va negar a acceptar-ho i va mantenir en secret l'informe del militar malgrat que el diari de l'Havana, *La Discusión*, va reclamar la seva publicació el març de 1879. Només a la mort de l'autor trenta anys més tard, seria donat a conèixer al butlletí de l'Arxiu Nacional de la República de Cuba.

Com que l'opinió de González de la Fuente afavoria la causa dominicana, Jovellar va decidir enviar a Santo Domingo el comissionat Antonio López Prieto, un cubà amb l'expressa i censurable missió d'invalidar la troballa de 1877. Naturalment López Prieto va escriure alló que el capità general desitjava llegir (Deive, 2006: 18).

Deive admet que Colmeiro no va fer seves totes les asseveracions de López Prieto i d'Armas, conscient de l'òbvia i tendenciosa parcialitat dels seus criteris i de l'insostenible majoria dels arguments que va esgrimir. També lamenta que es deixés portar per la passió, la burla i el sarcasme en jutjar l'actuació dels dominicans que van intervenir en la troballa i el fàcil recurs d'atribuir-ho a frau amb propòsits mesquins (Deive, 2006: 18).

Finalment per Deive, és de justícia recordar les dues monografies del polígraf dominicà Emiliano Tejera, qui va establir gràcies a la seva intuïtiva lucidesa, la possibilitat confirmada temps després amb proves documentals, que l'urna de plom en què van ser transportats els ossos de Colom el 1544 fos substituïda per una altra, cosa que explicaria la raó per la qual les inscripcions gravades a la troballa el 1877 datessin, com en efecte daten, de la segona meitat del segle XVII (Deive, 2006: 21-22).

Encara que publicades el 1892 per la Duquesa de Berwick i Alba, aquestes proves no van merèixer mai l'atenció dels historiadors espanyols, coneixedors sens dubte que aquestes tiraven per terra tots els seus arguments alhora que avalaven l'autenticitat de la troballa de 1877. Cal citar entre aquestes proves, la carta de l'arquebisbe de Santo Domingo, Francisco de La Cueva Maldonado dirigida al rei el 2 d'agost de 1667¹³ en què l'informa haver trobat al presbiteri de la catedral el novembre de 1664, les restes dels progenitors del llavors Duc de Veragua i que només podien ser les de Cristòfor, Diego i Luis, els únics que havien estat sepultats en aquell lloc. Per Deive, aquesta notícia a més de desmentir categòricament la indicada afirmació de Giménez Fernández demostra l'error comès pels autors de l'exhumació del 1795 i per contra, acredita plenament el succés esdevingut a la catedral dominicana el setembre del 1877 (Deive, 2006: 21-22).

---

13 El document (Archivo Casa de Alba, ACAL, c.183, núm.30, doc.1) no està digitalitzat però la seva transcripció està disponible en el llibre de l'Anunciada Colón i de la Guadalupe Chocano (1992b: 101).

Img 4: Caixa de plom en que foren trobades les despulles de Cristòfor Colom. Fou a la Catedral de Santo Domingo, el 19 de setembre de 1877, segons el dibuix fet per l'historiador alemany, Rudolf Cronau, l'11 de gener de 1891. (Img. R. Cronau), 1891).

5.2.2. La versió espanyola

La posició espanyola es fonamenta especialment en l'informe que en Manuel Colmeiro (1879) va redactar en nom de la *Real Acadèmia de la Historia*. L'assumpte que s'havia d'examinar era el següent: Informava mitjançant carta pastoral¹⁴ el Bisbe d'Orope, fra Roque Cocchia, delegat de la Santa Seu a la República de Santo Domingo

¹⁴ La carta pastoral del pare R. Cocchia, *Descubrimiento de los verdaderos restos de Cristóbal Colón*, Santo Domingo, 1877 va ser publicada por H.Harrisse a *Los restos de Cristóbal Colón*, Sevilla, 1878, págs. 68-85.

que l'any 1877 a la capital, concretament al presbiteri de la Catedral s'havia trobat una sepultura que contenia una caixa de plom amb moltes restes, entre elles una bala també de plom. Segons el context de la troballa, deia el bisbe, es deduïa clarament que eren les despulles mortals del primer Almirall de les Índies (Salva, 1899: 16).

Colmeiro en el seu informe constata que segons s'indica en la Reial cèdula de 1537¹⁵ (annex J) la qual fa mercè de la capella major de la Catedral de Santo Domingo al net de Cristòfor Colom, el també almirall Luis Colón per a enterrament del seu avi, era poc probable que fos dipositat en aquell paratge l'any 1536, però assegura que allà es trobava els anys 1549 i 1683 pels testimonis de l'arquebisbe Alonso de Fuenmayor en la primera data esmentada i per a la celebració del sínode diocesà de l'Arquebisbat de Santo Domingo en la segona.

També es basa en el fet que, després del desmembrament de l'illa de Santo Domingo pel tractat de Basilea de 22 de juliol de 1795 i havent cedit Espanya a la república francesa la part del territori que li corresponia, les despulles esmentades van ser portades a la catedral de l'Havana tal com consta en l'acta subscripta aquell mateix any (Salva, 1899: 16-17).

Colmeiro refuta i posa de manifest les contradiccions i fa veure els errors històrics de fra Roque Cocchia i dels escriptors dominicans, conclouent que:

Los restos de Cristóbal Colón yacen en la Catedral de la Habana... Justo es que cubra su sepulcro el mismo pabellón que enarboló en el puerto de Palos al embarcarse en la carabela Santa María. Allí descansan los huesos del primer Almirante de las Indias: aquélla es su última morada. (Salva, 1899: 17).

En analitzar Colmeiro els passos previs de les despulles colombines abans d'arribar a Santo Domingo, adverteix de certs aspectes desconeguts dels trasllats i de la dificultat que puguin ser esbrinats. Segons ell, el més important és el resultat final més que els detalls. També recorda que a la col·lecció de l'erudit Martín Fernández Navarrete es copia un document tret de l'*Archivo General de Índias* de Sevilla en el qual

---

15 Veure annex J i apartat de fonts primàries (AGI, signatura:Santo_Domingo, 868, L.1, F.87R).

se cita la data de 1513. Al circumspecte investigador li sembla dubtosa però té clar que les dates extremes entre les quals es degué produir el trasllat són amb tota seguretat entre els anys 1506 i 1523. Per ell, en aquest període de 17 anys es tanca el dubte. (Colmeiro, 1879: 12-14).

Sobre els misteris que envolten la capella de Santa Ana de Sevilla, admet què encara que no sigui impossible edificar una capella annexa a l'església del monestir i habilitar un panteó en menys d'un any per col·locar en dipòsit els ossos de Cristòfor Colom, no és versemblant fer-ho amb tanta rapidesa. La veritat és que "ni els vius ni els morts tenien costum de caminar tan de pressa al segle XVI". (Colmeiro, 1879: 14-15). Amb tot i contra tota lògica, considera que la qüestió prèvia sobre la sepultura perpètua de Cristòfor Colom a Sevilla està resolta i que per tant, és procedent investigar quan van ser traslladades les seves restes a l'església catedral de Santo Domingo. En al·lusió a aquest trasllat, també admet que en virtut de cap document no es pot determinar ni el dia ni l'any. En la seva opinió, la data ha d'estar compresa entre els anys 1540 i 1559 (Colmeiro, 1879: 20). Tampoc sap respondre si les despulles de Cristòfor Colom es trobaven dipositades a la mateixa catedral entre els anys 1536 i 1540. (Colmeiro, 1879: 25).

Encara que no les comparteix, també es fa ressò de les paraules d'Emiliano Tejera quan aquest es refereix a la inhumana gratitud dels espanyols que no van saber trobar ni una sola pedra per gravar el nom de Colom per assenyalar la seva tomba. (Colmeiro, 1879: 25). També reflecteix les paraules del bisbe fra Roque Cocchia quan aquest també exclama com sembla d'increïble que per als primers Colom no hi hagués en aquella illa ni una làpida, ni una inscripció, ni un sol nom gravat en la pedra. Colmeiro en la seva recerca tractarà de desmentir aquests fets. (Colmeiro, 1879: 26).

En el seu estudi, aquest continua fent algunes reflexions un tan enrevesades. Comparant les notícies que subministren el testament de Diego Colon i el *Protocol de Las Cuevas* pensa que el cos de l'*Adelantado* de les Índies va estar algun temps

dipositat al convent de Sant Francesc de la ciutat de Santo Domingo que d'allà va haver de ser transportat a la Cartoixa, on sí va pretendre dret a enterrament la família dels "Colones". Finalment, creu que fou traslladat al panteó en el qual descansaven els ossos de Cristòfor i el seu fill, fent-se extensiva a Bartolomé la mercè atorgada al net del primer Almirall per l'Emperador Carles V. (Colmeiro, 1879: 35).

Segueix Colmeiro amb més reflexions dient que Diego, germà de Cristòfor Colom va viure i probablement va morir a l'Illa Espanyola. "Si la hipòtesi anterior és certa (escriu un crític contemporani) va haver de ser sepultat a Santo Domingo i seria el primer Colom enterrat a la catedral". Potser si que a la catedral hi podrà ser, però no al presbiteri de l'església perquè no s'hi va establir el panteó de la família dels "Colons" fins a l'any 1540, quan Diego tenia setanta anys i és poc probable que el seu cos hagués rebut sepultura a la capella major. En opinió de Colmeiro (1879: 36), el menor dels germans per raó d'edat també va ser el menor en estimació i serveis de manera que a una vida més fosca corresponia un lloc més humil per al seu descans.

I resumeix afirmant que Cristòfor Colom, primer almirall i Diego el seu fill i immediat successor en tan alta dignitat, van tenir enterrament conegut al presbiteri de la catedral de Santo Domingo. El segon enterrament encara que menys conegut, fou el de Bartolomé, ja que a més de ser natural traslladar-lo a lloc preminent d'aquesta església, ho reclamava el seu estret parentiu amb el primer almirall, també el títol d'*Adelantado* i els seus grans serveis com a veritable fundador de la colònia. Així mateix, s'han de reputar com a certs els enterraments de Lluís, tercer almirall, i el seu germà Cristòfol, el segon amb aquest nom. (Colmeiro, 1879: 37).

Algunes de les moltes reflexions que fa deixen veure la seva ideologia i com aquesta, pot estar impregnant el treball que fa.

Bastó el anuncio de un próximo abandono para inflamar el patriotismo del Teniente general de la Real Armada Don Gabriel de Aristizabal, que mandaba á la sazón nuestra escuadra en aquellas aguas, y tomar la gallarda resolucion de trasladar á la Habana los restos de Cristóval Colon, sin preceder orden alguna del Gobierno; bien que el acto nacido al impulso de un corazon noble y generoso, tan propio de un oficial superior de

la Marina Española, hubiese sido loado y merecido la aprobacion del Monarca (Colmeiro, 1879: 38).

Colmeiro planteja una hipòtesi utilitzant una retòrica exagerada que suggereix un intent de manipulació emocional. També entén que els espanyols haurien estat jutjats negativament per la posteritat si haguessin permès aquesta profanació:

¿Qué juicio habría formado la posteridad de los españoles, si por culpa suya los negros de Toussaint Louverture hubiesen profanado el sepulcro de Colon, y esparcido sus cenizas por el viento? Y no solamente era cordura precaverse de la ferocidad de los negros, que tambien había peligro de profanacion en la barbarie de los blancos. ¡Pues qué! (Colmeiro, 1879: 40).

L'autor és procliu a defensar postures nacionalistes. El següent paràgraf reflecteix una postura ideològica on es valora la tradició i la història espanyola per sobre de qualsevol altra, i es defensa la unitat de la nació espanyola.

La única tradición digna de respeto es la española, segura de la posesión de la verdad, robusta por sus hondas raíces en la historia, fuerte porque no se divide, constante porque no dejó de estar viva un solo momento antes ni después de 1795. (Colmeiro, 1879: 63).

Per finalitzar amb l'aportació de Colmeiro a aquest episodi tan polèmic, volem fixar la nostra atenció en unes cites que han passat de puntetes entre els investigadors i que caldrà tenir molt en compte, de cara a noves línies de recerca que es puguin derivar i que tinguin com a objectiu esbrinar els orígens de Colom. Diuen així:

Dice, pues, el *Synodo* [*Sínodo Diocesano del Arzobispado de Santo Domingo*, celebrat el 5 de novembre de 1683] que los huesos de Cristóval Colon "... yacen en una caja de plomo en el presbiterio, al lado de la peana del altar mayor, con los de su hermano D. Luis, que están al otro, segun la tradición de los ancianos de esta isla" (Colmeiro, 1879: 45).

Los certificados de Nuñez de Cáceres y Galvez al Sínodo se refieren, mas no sin corregir el descuido o inadvertencia del redactor del capítulo en cuanto al nombre. Confundió el de D. Cristóval, nieto del primer Almirante, con el del abuelo, mostrando que estaba poco versado en la genealogía de los Colones (Colmeiro, 1879: 52).

Després d'estudis com els realitzats per Tejera, Colmeiro o Deive, nombrosos investigadors i opinadors han intentat dilucidar qui té raó en la disputa sobre les despulles mortals de Cristòfor Colom. Ambdós bàndols han exposat múltiples arguments però hi ha una cosa certa: considerant les circumstàncies que van envoltar l'exhumació de l'almirall, la manca d'identificacions clares, el desconeixement de l'estructura de l'espai arquitectònic i els possibles interessos de les parts implicades, algú pot assegurar que el procés es dugués a terme correctament? I si ho hagués estat, es pot garantir que les restes traslladades eren de la persona correcta?

5.3. La ciència com a eina per resoldre el cas

A començaments del segle XXI, molts investigadors van entendre que calia recórrer a la ciència per intentar respondre preguntes que fins aleshores, no havien obtingut resposta. A més de les anàlisis genètiques i forenses, s'han utilitzat altres mètodes per intentar descobrir l'autèntic origen del navegant. S'han realitzat estudis cal·ligràfics i lexicomètrics dels textos colombins per intentar identificar l'estil i la llengua materna de Colom. També s'ha intentat crear un perfil psicològic i mèdic de Colom a partir de les dades que aporten les fonts documentals per entendre millor la seva personalitat i malalties que va patir.

5.3.1. Genètica i antropologia

La idea de l'ADN colombí va sorgir d'un equip científic format per José Antonio Lorente, director del Laboratori d'Identificació Genètica de la Universitat de Granada, Marcial Castro, cap del Departament d'història de l'Institut Ostippo d'Estepa i Sergio Algarrada, responsable del Departament de Biologia al mateix centre. Tots tres es van marcar un objectiu molt clar: intentar esbrinar on reposen les autèntiques despulles de

Cristòfor Colom, si a Santo Domingo o a Sevilla. En segon terme, el projecte perseguia determinar el seu lloc d'origen mitjançant l'estudi de l'ADN d'habitants de les zones del Mediterrani on es concentren les famílies del llinatge Colom o de cognoms similars, derivats majoritàriament del llinatge llatí medieval "Columbus" (Ensenyat, 2010a: 661).

Segons en Luis Arranz (2006: 367) tal com estan les coses, en aquestes recerques es podrien donar quatre possibilitats pel que fa als famosos ossos: que les restes autèntiques es trobin a Sevilla o bé a Santo Domingo, o que es trobin repartides entre els dos llocs. També podria passar que no estiguin en cap dels dos indrets.

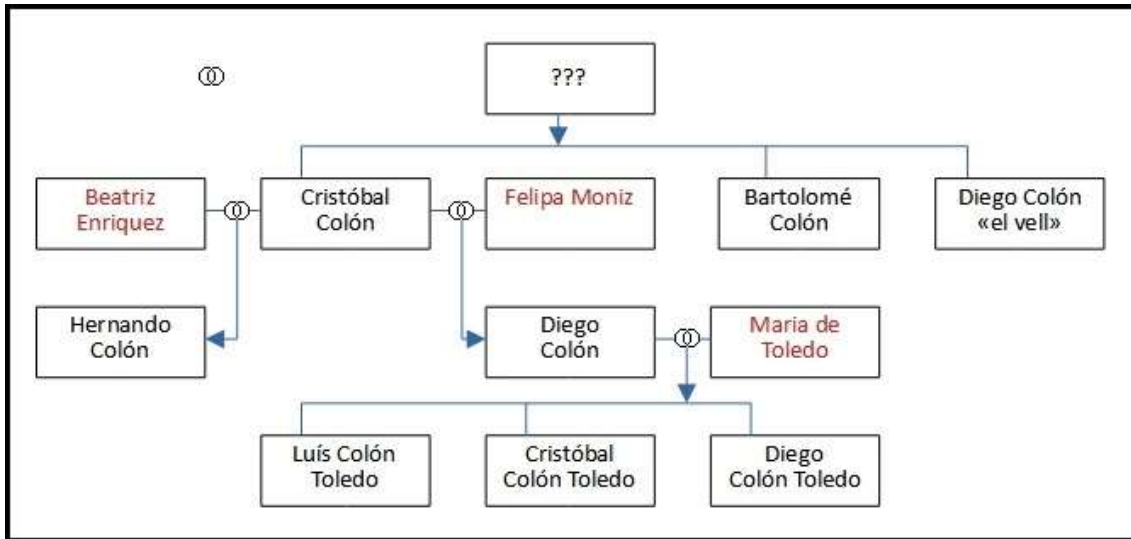
Con el manoseo y la chapucería con que se ha obrado en este asunto durante siglos cualquier cosa es posible. (Arranz, 2006: 368).

També sabem pel Luis Arranz (2006: 368), que fins a l'acabament del segle XX, els ossos de l'almirall que es troben a la catedral de Sevilla no s'havien examinat mai. Per contra els de Santo Domingo si, en diverses ocasions. La darrera es va dur a terme, gràcies a la intervenció de l'ambaixador americà Charles W. Goof, director del Departament de Cirurgia Ortopèdica de la Universitat de Yale, el 2 de febrer de 1959. La seva opinió d'expert li va permetre avançar en dos aspectes: en primer lloc, que les restes que acabava d'estudiar pertanyien a un home que va arribar als seixanta anys, d'una estatura d'1,73 metres i que va patir una artritis òssia en nombroses vèrtebres i altres ossos. El segon era que es notava la presència d'ossos pertanyents a dues persones diferents. Aquesta confusió d'ossos per a Goof datava de la primera exhumació de 1795 (Arranz, 2006: 369).

Situant-nos ja en les anàlisis dutes a terme el 2003, farem un breu resum de la situació dels principals personatges a dia de l'inici de les investigacions organitzades per la Universitat de Granada. Són les referides a les tres primeres línies amb drets successoris¹⁶ (Imatge 3).

---

16 Per conèixer més sobre els drets successoris dels Colom: Niero Cortadellas, Rafael. *Los descendientes de Cristóbal Colón*. L'Havana (Cuba): Sociedad Colombista Panamericana, núm.MCMLII, 1952.

Img 5: Genealogia oficial de Cristòfor Colom. Germans, fills i nets amb drets successoris (Imatge: J Ullan)

- Cristòfor Colom: Suposadament enterrat a la catedral de Sevilla.
- Diego Colón «el vell» (germà de Cristòfor): Enterrat als jardins de la *Fábrica de Loza* a Santiponce (Enseñat, 2010a: 670-671).
- Bartolomé Colón (germà de Cristòfor): Enterrat a Santo Domingo i perdudes les seves restes (Enseñat, 2010a: 672).
- Diego Colón (fill de Cristòfor): Enterrat a Santo Domingo.
- Hernando Colón (fill de Cristòfor): Enterrat a la catedral de Sevilla.
- Luis Colón (Net de Cristòfor i fill de Diego): Segons Henry Harrisse les seves restes van ser traslladades a Santo Domingo el 1609 (Enseñat, 2010a: 674).
- Cristóbal Colón (Net de Cristòfor i fill de Diego): Enterrat a Santo Domingo.

El 2 de juny de 2003 es va exhumar a Sevilla el cos de Colom i del del seu fill Hernando. A les mostres òssies recuperades es va practicar primer un estudi antropològic que va incloure la realització de fotografies i radiografies. A través d'aquesta anàlisi antropològica es pretenia determinar l'edat, el sexe, l'alçada i el pes

de cada persona. També, investigar la presència de malalties i lesions associades a aquestes persones, com l'artrosi. Calia veure també si es podia emprendre un estudi odontològic en el cas que hi hagués dents, i un estudi edafològic al microscopi (botànica forense) per si apareixien restes de llavors de plantes originàries d'altres climes o latituds (Enseñat, 2010a: 661-662).

En el cas de Colom hi havia molt pocs fragments i l'estat dels ossos exhumats era molt dolent. L'ADN era deficitari per la forta degradació dels ossos, fragmentats i contaminats pel pas del temps i els molts trasllats realitzats. Els trossos més grans eren un os de 150 grams de pes i un altre de 2 centímetres de llarg corresponent al crani. L'estudi antropològic va permetre determinar que les restes pertanyien a un home robust, de talla mitjana i edat compresa entre els 50 i els 70 anys. No es van trobar marques de patologies ni senyals d'osteoporosi, però sí algunes càries (Enseñat, 2010a: 676).

En el cas de Diego Colón "el vell", germà de Cristòfor, aquest fou exhumat per primer cop el juliol de 1950¹⁷. El 26 de desembre d'aquell any es va emetre un informe en què es conclouia que les mostres cadavèriques esmentades pertanyien a un individu d'1,68 metres d'estatura i un pes aproximat de 61 quilograms. També es va presumir que devia morir al voltant dels 62 anys. Segons això, aquest Diego Colón que suposadament va morir el 21 de febrer de 1515, hauria nascut el 1453 i per tant, era més gran que el seu germà Bartomeu que es creu va néixer cap al 1461. Aquestes dades contradiuen la teoria genovesista tradicional (Enseñat, 2010a: 677-678).

Durant l'exhumació de 1950 es va extraviar el crani que va caure a terra, es va trencar i va ser reparat. Després segons consta en un document, se'l va emportar un professor de la Universitat de Sevilla anomenat Pedro Albert i se'n va perdre definitivament el rastre. Posteriorment, el 4 de gener de 1961 es va fer una segona

---

17 Van ser examinats i estudiats pel senyor Juan Delgado Roig, professor agregat de Medicina Legal i acadèmic numerari de la Reial de Medicina de Sevilla i el senyor Manuel Franco Hernández, professor ajudant de Classes Pràctiques de la Facultat de Medicina, agregat a la Càtedra de Medicina Legal.

exhumació per fer un inventari dels ossos¹⁸. Al testimoniatge notarial es diu que es tracte d'un esquelet no complet, corresponent a un cos estès al qual li falten el cap i els peus. Les mans les tenia creuades sobre el pit (Enseñat, 2010a: 678).

Cap a la dècada dels 80, es van traslladar els ossos als jardins de la fàbrica de *Ceràmiques La Cartoixa* de Santiponce (Sevilla) i el 17 de setembre del 2002 l'equip d'investigadors de la Universitat de Granada per tercera vegada, torna a revisar les restes del germà de l'Almirall. En una caixa de zinc enterrada als jardins de la fàbrica es van trobar una escàpula, diverses costelles i altres ossos (Enseñat, 2010a: 679).

Según el estudio antropológico, Diego tenía entre 52 y 58 años y se observó que había tenido artrosis. Sin embargo, este dictamen carece de valor frente al realizado con todo rigor en el año 1950, ya que en ese año los restos estaban completos y bien conservados (Enseñat, 2010a: 679).

Sobre Hernando Colón, el fill menor de l'almirall, cal dir que tot i la cerca bibliogràfica que hem realitzat i al fet que fou exhumat el mateix dia que el seu pare, no hem trobat absolutament cap article que publiqui les principals dades obtingudes de l'estudi antropològic a què teòricament fou sotmès.

Finalment, els resultats de les proves genètiques foren revelats pel doctor José Antonio Lorente Acosta a la conferència que va impartir el dia 14 de març de 2009 a les *Jornades Historicocientífiques Colombines*, celebrades al *Centro Cultural Cortijo Miraflores* de Marbella, així com a l'entrevista que el redactor d'ABC, Jesús García Calero, li va fer el dia anterior i publicada per aquest mitjà el mateix dia 14. El títol de la conferència era "Resultados del estudio del ADN de la familia Colón" i el de l'entrevista "ADN de Colón, aún caso abierto"¹⁹ (Enseñat, 2010b: 768).

Els resultats d'aquell moment pel que fa a l'origen de Colom es poden resumir en què lamentablement, no havia estat possible assenyalar en el mapa el lloc on va

---

18 El reconeixement de les restes va anar a càrrec de l'Ajudant de Medicina i Cirurgia, el senyor José Antonio Muñoz Benítez i va aixecar acta el senyor Ángel Olavarría Téllez, notari de Sevilla.

19 Url: https://www.abc.es/cultura/abci-colon-caso-abierto-200903140300-913765576474_noticia.html

néixer el descobridor després d'un treball de recerca de prop de tres anys. Deia Lorente, que encara no s'havien pogut comparar els ADN de Cristòfor, Diego i Hernando Colón d'una banda, amb els de cadascuna de les 268 persones vives investigades dels llinatges Colom i Colombo d'Itàlia, Espanya i França, per la qual cosa encara no s'havia pogut esbrinar si existia algun tipus de semblança o afinitat entre els col·lectius (Enseñat, 2010b: 768-770).

Pel que fa al lloc d'enterrament de Colom, s'afirma que les restes de Sevilla són gairebé amb total seguretat les de Colom però que no hi són totes: manca un gran nombre d'ossos (entre el 80 i 85%) i per això persisteix el dubte de si altres parts del seu esquelet descansen a la República Dominicana o d'altres llocs. Queda també, científicament demostrat amb un 95% de probabilitats, que Cristòfor Colom i el seu germà Diego procedeixen de la mateixa mare (Enseñat, 2010b: 771).

Sobre oncle i nebot -Diego Colón "el Vell" i Hernando Colón-, sembla que tenen el mateix Cromosoma Y, però la relació genètica entre tots dos és estadísticament molt baixa, fluixa o poc significativa, atès que la probabilitat d'identificació potser no arribi al 70%. Per aquest motiu no es poden considerar els resultats com a definitius o concloents. En qualsevol cas si que es pot afirmar que oncle i nebot procedeixen de la mateixa línia o llinatge per via masculina (Enseñat, 2010b: 772).

En resum, per Lorente els germans Cristòfor i Diego eren fills d'una mateixa mare, però no pot garantir que ho fossin del mateix pare. En bona lògica considera que si tots dos eren fills d'una mateixa mare, forçosament ho havien de ser del mateix pare, ja que en cas contrari, les biografies del descobridor escrites per Hernando i Las Casas serien incomprensibles. Per altra banda, en no haver pogut localitzar el lloc d'enterrament de Bartolomé Colón, el seu parentiu amb Cristòfor només es pot conèixer per via històrica (Enseñat, 2010b: 772).

Per als més profans en la matèria, aquestes dades podrien ser prou concloents en allò que pertoca a l'autenticitat de les restes sevillanes de l'almirall Colom, però pels

més avesats en la qüestió, els autors de les anàlisis d'ADN no han estat clars a l'hora de presentar els resultats dels seus treballs. Així, a banda de conferències i declaracions en entrevistes de premsa, no s'ha produït material científic que confirmi aquestes dades. Segons la Guadalupe Chocano, Cap d'Investigacions del Ministeri de Defensa:

Desafortunadamente, los análisis de identificación genética no han dado los resultados deseados; el grave deterioro de los huesos del mausoleo del Descubridor, encontrados en estado calamitoso, no ha permitido obtener la cantidad suficiente para llegar a resultados concluyentes (Chocano, 2009: 710).

També en unes declaracions posteriors, el professor Lorente amb relació als avenços de la seva investigació, apuntava que aquella primera impressió de compatibilitat entre els germans Cristòfor i Diego que havia avançat feia anys públicament a la Casa d'Amèrica de Madrid s'havia consolidat:

En los fragmentos de ADN mitocondrial de Diego Colón (se refiere a la osamenta de la Cartuja) que hemos podido analizar en una región que se denomina HV1 y en otra región de referencia que se denomina HV2, hay una identidad absoluta, lo cual es propio de una relación maternofilial, es decir de dos hermanos.²⁰

Però sobre aquestes declaracions del professor Lorente, la mateixa Guadalupe Chocano també discrepa totalment i la seva opinió és força concloent:

A pesar de la opinión del profesor Lorente que acabamos de citar, nos parece que en nada ha cambiado lo apuntado en la primera comunicación que hizo de sus resultados pues la identidad absoluta de esas dos regiones, que ahora propugna, entre los cientos de regiones que encierra el ADN, sólo podría confirmar la existencia de algunos aspectos comunes como puede ser el parecido físico entre dos individuos, consideración que nos han transmitido autoridades científicas especializadas en la materia (Chocano, 2009: 710).

Sobre el conjunt de les investigacions, la conclusió de Chocano deixa en certa evidència als experts que les han realitzat:

---

²⁰ Afirmacions del professor Lorente en conferència pronunciada a la Fundación Juan March (ABC, Cultura, 25 març de 2006).

..el objetivo esencial del proyecto, es decir, la comparación del ADN de Hernando y Diego con el de los huesos del mausoleo colombino, para poder comprobar el grado concreto de parentesco y de esta forma demostrar científicamente la identificación de los huesos de don Cristóbal, no se pudo cumplir (Chocano, 2009: 718).

Tot i obtenir uns resultats d'identificació negatius, com sol ser habitual, Chocano emet unes conclusions contradictòries remetent-se als documents oficials com si aquests fossin garantia d'alguna cosa després de tot el que s'ha vist fins ara:

.. los resultados de su análisis, no pudiendo probar la identificación científica de los huesos, [...] ofrecen unas características que vienen a coincidir con lo señalado en los numerosos documentos de época que determinan que los restos mortales del Almirante reposan en el mausoleo de la catedral de Sevilla (Chocano, 2009: 718).

En plena anàlisi d'aquesta qüestió, vam contactar amb la catedràtica de genètica de la Universitat de les Illes Balears (UIB), Antonia Picornell Rigo, per documentar-nos sobre conceptes bàsics relatius a l'ADN. En absència de publicacions científiques pel que fa als resultats obtinguts per l'equip del professor Lorente la resposta fou clara:

..els resultats de les anàlisis genètiques del grup d'en Lorente (si realment en tenen i si són científicament validables, ja li vaig dir que jo ho dubto...) seran publicats segur a alguna revista científica i, per tant, seran públics i qualsevol (citant l'article, és clar) en podrà fer ús.²¹

5.3.2. Recerques transversals

Secrets from the Grave és un reportatge de televisió de 2006 produït per Discovery Channel que aprofundeix la vida i la mort de Cristòfor Colom a través de l'estudi de les seves restes mortals. El programa va ser dirigit per Lisa Harney i va utilitzar les darreres tècniques científiques per intentar determinar l'autenticitat

---

21 Resposta de la Catedràtica de Genètica de la Universitat de les Illes Balears (UIB), Antonia Picornell Rigo, via e-mail amb data de l'1 d'agost de 2021. Actualment, seguim sense notícies de cap referència científica publicada, relativa a aquestes anàlisis genètiques a què es referia la Dra. Picornell.

d'aquestes despulles suposadament pertanyents a Colom, actualment localitzades a la catedral de Sevilla.

Gran part del reportatge es va centrar en les anàlisis d'ADN que va realitzar l'equip de la Universitat de Granada als ossos de Colom i que van ser comparades amb les mostres d'ADN de persones que es creia podien ser els seus descendents.

El programa també va examinar altres evidències relacionades amb la vida i la mort de Colom, com ara la seva correspondència i altres documents històrics. En general, el reportatge va presentar una visió fascinant de la vida de l'almirall i de les dificultats que els investigadors han tingut per intentar determinar la veracitat de les seves restes mortals. Destaca la importància de la ciència forense en la comprensió de la història i com les noves tecnologies estan sent utilitzades per desvelar els secrets del passat.

Una anècdota d'aquest reportatge vinculada amb els resultats de les recerques al voltant de l'ADN colombí, l'explica un dels protagonistes de la gravació en una conferència celebrada el passat 2022. Es tracta de Francesc Albardaner, president en aquell moment del *Centre d'Estudis Colombins*, entitat encarregada de recollir les mostres d'ADN d'aquelles persones amb cognom Colom que fossin originaris del Principat de Catalunya i col·laborador directe en el procés de rodatge.

En aquella conferència, Albardaner (2022: mín. 26:50) explica com va rebre la trucada des de Londres de la senyora Lisa Harney, d'*Atlantic Productions* i a qui a través d'un contracte amb *Discovery Channel* li havien encarregat fer el guió d'aquest documental. Segons Albardaner, la senyora Harney estava "desesperada" perquè havia de refer tot el seu treball. El motiu fou que un cop definit el guió li van comunicar que la identificació de l'origen de l'almirall Colom mitjançant l'ADN extret de les seves despulles no seria possible per manca de proves concloents.

Un cop refet i estrenat el reportatge i tot i el fracàs de les proves amb l'ADN, les aportacions que en altres camps van realitzar especialistes de primera línia van ser molt importants de cara a futures recerques

Així s'hi van afegir altres ciències. En aquest cas, el Dr. Harold J. Bursztain, de la Facultat de Medicina de Harvard i expert en el traçat de perfils psicològics conclou que perquè algú amagui la seva identitat, ha d'estar motivat per la por d'alguna cosa o per sentir-se avergonyit per alguna causa o motivat pel desig de quelcom que vol aconseguir. Aquest no és el cas de Colom, ja que mai va ocultar la seva família i va mantenir a prop els seus germans al llarg de tota la seva vida. Si hagués pertangut a una família genovesa pobra i volgués simplement oblidar-ho, és més que probable que no hagués volgut tenir a prop els seus germans després d'escalar poder. Normalment en aquestes circumstàncies es van deixant enrere les persones que es consideren de classe inferior (Harney, 2004: min. 25:20).

En referència a aquest tipus de perfil i encara que no apareix en aquest reportatge, cal afegir per la seva importància el treball de Jesús Delgado, professor de grafologia forense i investigació de la Universitat de Girona qui després d'un estudi sobre la matèria ens afirma que:

...por su cultura, su forma de pensar y actuar, Colón no podía haber sido en su origen un simple marinero de la época; había de tener una base sólida que solo podía provenir de una familia acomodada y de un nivel cultural alto, que le permitiera aprender ya no solo a leer y escribir, arte que el almirante dominaba con soltura y maestría, sino que tenía que vivir en un entorno rico en información en donde se debatiera sobre nuevos negocios... (Delgado, 2012: 83)

Delgado també defineix el perfil de l'almirall com intel·ligent i àgil, de ment ràpida i calculadora, analític, d'imaginació desbordada, intuïtiu i observador, persona constant, sentimental i afectuós, fidel, de bona disposició a la sexualitat, de caràcter enèrgic però sense rancúnia, amb dots de comandament, tímid al principi però que un cop fet el primer pas li agrada ser el centre d'atenció, sacrificat, religiós de gran fe i amb un gran sentit de la justícia (Delgado, 2012: 80-81).

Referint-nos a la llengua materna d'aquell suposat genovès que només se li coneixen documents en castellà i que fins i tot s'escrivia amb els seus paisans en aquesta llengua, observem les noves aportacions realitzades en el reportatge de Lisa Harney.

Gabriel Roura (Harney, 2004: mín. 39:30) professor de Paleografia de la Universitat de Girona, coincideix amb la professora Estelle Irizarry (2009) en que existeix una clara influència catalana als seus escrits. Se'n dedueix també que Colom tenia una educació i una cultura excel·lents. Provenia necessàriament de família noble. "Estic d'acord amb el criteri de Josep Maria Castellnou quan afirma que la lletra de Colom és catalana." (Roura, 1993: 6). Roura s'està referint en aquest cas a la típica lletra medieval de la Cancelleria Catalana, ben diferent de l'aragonesa i la castellana.

Per la seva banda, Lluís de Yzaguirre i Maura, director del Laboratori de Tecnologies Lingüístiques i professor de la Universitat Pompeu Fabra fou un altre dels experts també convidats a participar en el reportatge. En el *Simposi Internacional Colombí sobre la llengua materna de Cristòfor Colom, Eivissa 2006* va presentar el treball efectuat per encàrrec de *Discovery Channel* al voltant de la possibilitat d'aplicar tècniques actuals de recerca lingüística a la incògnita sobre l'origen de Colom. En el seu cas, la proposta fou la de mesurar la probabilitat que la llengua materna de Cristòfor Colom fos el català, tasca en la que es va plantejar aportar un nou nivell de reflexió: les interferències fonològiques manifestades en les "vacil·lacions (orto)gràfiques" dels escrits autògrafs del personatge. La conclusió fou:

De la mateixa manera que no es pot esperar tenir evidència directa del Big Bang, però s'accepta com a teoria mentre sigui la que més satisfactòriament explica els interrogants sobre origen de l'univers, vam considerar provat que el català era la llengua materna de Colón mentre no es demostrés que una altra llengua podria explicar millor les interferències de base fonològica que es manifesten en els escrits autògrafs colombins d'autoria no contestada. (Yzaguirre, 2006: p.17).

Una altra aportació important és la mèdica, amb la finalitat de poder escatir si el perfil que tenim de Cristòfor Colom encaixa amb el de les seves suposades malalties.

El Doctor Miquel Maresma, llicenciat en Medicina i cirurgia per la Universitat de Barcelona, en l'article "Envel·liment i mort d'En Cristòfor Colom" (2017) revisa la malaltia que va afectar Colom als darrers anys de la seva vida, n'analitza els símptomes i la identifica amb una "poliartropatia crònica gotosa". Conclou que es correspon amb persones molt velles o d'edats molt avançades i que si l'almirall es va morir als 55 anys no va tenir temps de patir el deteriorament de la malaltia. I si la va patir, com així va ser, no encaixa amb el perfil del Colombo genovès.

Sabent que la gota surt a partir dels 35 o, fins i tot, 55 anys, i que la seva evolució natural és tòrpida i al llarg dels anys i dels llargs i penosos atacs de gota, i que afecta articulacions, ossos i algunes vísceres, podem deduir, doncs, sense gaires dubtes que el Colom que cerquem ha de ser, d'acord amb el que trobem a la seva mort, un home vell, molt vell, amb una malaltia duta de molt de temps, perquè, altrament, no li hauria fet els desgavells que li havia fet. I, així mateix, també podem deduir que li havia hagut de començar de gran, atès que la gota no surt mai de petit. És a dir, que en el moment de la mort, En Colom era un home vell, molt vell, amb una vella gota (Maresma, 2017).

Finalitzarem aquest repàs a les aportacions científiques amb el grafòleg forense Jesús Delgado que en una de les seves publicacions, compara la lletra de tres documents atribuïts a Cristòfor Colom. Són la carta de l'almirall al seu fill Diego, datada el 29 d'abril de l'any 1498²² (amb signatura de l'almirall, signatura de logogrif i visé) (annex E), carta de Cristòfor Colom al seu fill Diego, datada el 5 de febrer de l'any 1505²³ (amb signatura de logogrif i visé) (annex F) i la fundació del Mayorazgo o testament de Cristòfor Colom, del 22 de febrer de 1498²⁴ (amb signatura de l'almirall) (annex G). La conclusió de l'estudi és que mentre en les dues primeres cartes, tant el text com les firmes pertanyen a una mateixa autoria, no passa el mateix amb el document del Mayorazgo el qual confirma que és fals (Delgado, 2012: 56, 136-137).

Sobre aquest Mayorazgo, l'Anunciada Colón de Carvajal i la Guadalupe Chocano (1992b) també hi feien referència l'any 1992 en una de les seves obres:

---

22 Veure annex E i apartat de fonts primàries (ACAL, Arxiu Casa de Alba).

23 Veure annex F i apartat de fonts primàries (AGI, signatura: PATRONATO,295,N.59).

24 Veure annex G i apartat de fonts primàries (AGI, signatura: PATRONATO,295,N.101).

Desgraciadamente no se ha encontrado la escritura original, ni una copia legitimada como lo está la facultad real de institución del mayorazgo. Sin embargo, no parece haber razones para dudar de la autenticidad de la copia conservada, que varias veces se ha puesto en duda incluso ante tribunales de justicia y no se ha podido tachar de apócrifa (Colón de Carvajal, Chocano, 1992b: 16).

5.4. Un apunt final: el control de la informació d'Amèrica

No podem finalitzar aquesta anàlisi sense apuntar una qüestió de gran transcendència com és el control de la informació exercida sobre tota la informació relacionada amb el *Nou Món* i Amèrica i que ja des del mateix regnat dels Reis catòlics, fou una qüestió prioritària sota control reial i de la inquisició. Sobre aquest tema, el professor Jaime Peñarroya (1997) és contundent:

El Estado español persiguió, censuró y secuestró la mayor parte de los escritos que trataban del descubrimiento y la conquista. [...] Se prohibieron o se secuestraron las obras escritas por los propios conquistadores y frailes protagonistas de la conquista. (Peñarroya, 1997).

Per altra banda en Juan Friede, en un article publicat l'any 1959, es refereix a la censura dels llibres referents a Amèrica amb aquests termes:

Aceptamos muchos manuscritos como originales, sin sospechar que, a veces, se trata solamente de las copias hechas en limpio de versiones primitivas, despues que estas fueron censuradas, copias en que desaparecieron naturalmente las partes tachadas, enmendadas, recortadas o arregladas por la censura (Friede, 1959: 45).

Per acabar i per a estimular la reflexió del lector, dir que desenes de pragmàtiques sobre el control de la informació van ser publicades en època de Carles I i Felip II de Castella (Friede, 1959: 48). Algunes de les més importants van ser:

- Reial Cèdula del 21 de setembre de 1556 reforçada per la del 14 d'agost de 1560: "Prohibir explícitamente la impresión de libros que trataran de América,

sin licencia especial del consejo del reino y se ordena recoger todos los que ya estaban en circulación."

- Reial Cèdula del 9 d'octubre de 1556: "Se ordena a los oficiales reales de los puertos de las Américas que reconozcan los libros descargados en sus puertos y que no permitan la entrada de ninguno, siempre que se encuentren en los índices expurgatorios de la santa inquisición."
- Reial Cèdula del 7 de desembre de 1558: "Bajo pena de muerte y pérdida de todos sus bienes para sus herederos, prohibía a cualquier librero o mercader de libros que lleve, ponga, tenga, o venda libros prohibidos por la santa inquisición."

6. Conclusions i línies de treball futures

Són molts i diversos els documents oficials²⁵ en forma de cèdules reials, testaments, etc., que han aparegut esmentats en aquest estudi i que per si sols, haurien de garantir la veracitat de l'itinerari de les restes mortals de l'almirall Cristòfor Colom des del dia del seu traspàs a Valladolid fins al del seu trasllat al lloc de repòs definitiu a la catedral de Sevilla. A més, amb la comparativa a partir de l'ADN que impulsa la Universitat de Granada, l'autenticació d'aquestes hauria d'estar garantida. Però si recordem el reguitzell de dades exposades en aquest estudi a partir de fonts alternatives així com les dades oficials i les noves aportacions científiques, el paisatge que s'obre davant nostre és ben diferent i es fa evident que tenim dues realitats divergents. Per una banda, una realitat que és la que ens mostra la documentació oficial i per altra, la que ens mostra l'examen més aprofundit derivat de les dades i els fets contrastats que ens aporta una nova visió dels fets.

---

²⁵ A l'annex M es mostra el llistat de documents que tenen alguna relació amb la mort, enterraments i trasllats de les despulles de Cristòfor Colom i que han estat transcrits per l'Anunciada Colón i la Guadalupe Chocano (1992b).

Una altra constatació és la falta d'actitud crítica per part de molts dels especialistes que s'han dedicat a l'estudi del navegant. Massa vegades quan un autor ha estat davant d'una situació contradictòria, ha preferit justificar-la amb una suposició no provada en lloc d'arribar fins al fons de la qüestió. Quan unes poques situacions contradictòries o sense explicació es produeixen, es fa factible suposar que alguna cosa ens ha passat per alt, però quan el nombre d'aquestes situacions és tan elevat, llavors no podem dubtar que alguna cosa no concorda. Certament, el que cal és adoptar una actitud més científica i de rigor així com investigar a fons els motius que poden trobar-se al darrere.

Així, al llarg del temps s'ha perpetuat la idea que era el mateix navegant qui ocultava la seva pròpia identitat com si en el context en què va viure això fos possible, i com si després de mort, ho hagués pogut continuar fent.

Hem vist al llarg de la nostra anàlisi com tot el procés o itinerari seguit per les suposades despulles colombines ha estat farcit d'accions maldestres, de negligències diverses i de molts interessos de diversa mena. Fins i tot aquestes han estat il·localitzables en diverses ocasions i el desgavell ha estat tan gran que tot plegat impossibilita garantir el destí real d'on reposa finalment l'almirall. Si ni tan sols es pot confirmar la seva mort a Valladolid, com es pretenen autenticar les restes de Sevilla?

Ara cal afegir les noves dades científiques aportades darrerament que han permès definir un perfil psicològic, una tipologia reconeguda en la lletra de Colom, una llengua materna també definida i fins i tot, una diagnosi mèdica. Unes dades que ens allunyen cada cop més del camí marcat per les cròniques de l'època.

De les recerques d'especialistes com Harold J. Bursztain, el pare Roure, Lluís Yzaguirre, Jesus Delgado, o Miquel Maresma entre d'altres, se'n deriva un gran dilema: Si com hem vist, Cristòfor Colom poc té a veure amb el personatge conegut fins ara, pot continuar donant-se com a vàlida la documentació oficial relativa al seu enterrament?

Feta també la pinzellada sobre la qüestió de la censura de llibres i de la informació relativa a Amèrica, és evident que cal obrir aquesta via de recerca. Per als historiadors, no ha encaixat mai res en la vida de l'almirall ni en la seva mort. La divergència entre documents oficials i els fets demostrats que hem comprovat impossibiliten l'autenticació de les restes mortals atribuïdes a Cristòfor Colom dipositades a la catedral de Sevilla. Per tot i tal com apuntàvem anteriorment, constatem que s'obre un nou escenari i és que el gran navegant es trobi enterrat en algun altre lloc mai plantejat fins ara.

7. Fonts primàries

Archivo Casa de Alba (ACAL). *Carta del almirante a su hijo Diego* [Reproducció de l'original]. 29 d'abril de 1498. Extret de: *Documentos Colombinos en la Casa de Alba. Facsímil. Introducción, transcripción y notas de Consuelo Varela*. Sevilla: Diputación Provincial de Sevilla; Madrid: Ed. Testimonio, 1987. Disponible a: Biblioteca del CRAI (UB).

Archivo General de Indias (AGI). *Carta de Cristóbal Colón a su hijo Diego*. 5 de maig de 1505, PATRONATO,295,N.59.

Archivo General de Indias (AGI). *Testamento de Cristóbal Colón: fundación de mayorazgo*. 22 de febrer de 1498, PATRONATO,295,N.101.

Archivo General de Indias (AGI). *Merced de capilla a Luis Colón*. 2 de juny de 1537, SANTO_DOMINGO,868,L.1,F.87R.

Archivo General de Indias (AGI). *Pago a Luis de la Cueva* [Cédula Real de Carlos I de 1537, a la Virreina Maria de Toledo]. 2 de juny de 1537, SANTO_DOMINGO,868,L.1,F.85R-87R.

Archivo General de Indias (AGI). *Real cédula a Juan López de Velasco, cronista, para que tenga en su poder las obras del obispo de Chiapa que se trajeron de Valladolid*. 24 de setembre de 1579, INDIFERENTE,426,L.26,F.178R.

Archivo General de Indias (AGI). *Real Provision al obispo, dean y cabildo de la iglesia de Santo Domingo: que D. Luis Colon almirante de las Indias ha hecho relacion (...)*. 22 d'agost de 1539, SANTO_DOMINGO,868,L.1,F.199V-201R.

Archivo General de Indias (AGI). *Real Provisión al obispo, dean y cabildo de la iglesia de Santo Domingo; que el almirante D. Luis Colon, ha hecho relacion que ese cabildo (...)*. 5 de novembre de 1540, SANTO_DOMINGO,868,L.1,F.282V-283V.

Archivo General de Indias (AGI). *Testamento de Hernando Colón* [còpia de l'original desaparegut]. 12 de juny de 1539, PATRONATO,10,N.2,R.1.

Archivo General de Indias (AGI). *Traslado de los restos de Cristóbal Colón. Pago a María y Juana Colón* [Real Provisión de 1539 del Emperador Carlos I. Incluye copia de la Real Provisión de 1537]. 22 d'agost de 1939, PATRONATO,14,N.4,R.27.

Archivo General de Simancas (AGS). *Facultad a Don Cristóbal Colón, almirante del Mar Océano (...)*. 23 d'abril de 1497,RGS,LEG,149704,3.

Biblioteca de Catalunya (BC). *Testamento de Hernando Colón* [Reproducció facsímil]. 12 de juny de 1539, 04_Dipòsit de Reserva ; Res 1183-Fol.

8. Bibliografia

- ALBARDANER, Francesc. *Les anàlisis dels ADN de Cristòfor Colom*. [Vídeo en línea]. Conferència realitzada a la seu de l'Agrupació Astronòmica d'Osona (Vic), l'1 de febrer de 2022. Disponible a: <<https://www.youtube.com/watch?v=J7xTmDQbZLo>>.
- ÁLVAREZ DE TOLEDO, Luisa Isabel. *África versus América. La fuerza del paradigma*. Còrdova: Centro de Documentación y Publicaciones Islámicas, 2000.
- ARRANZ MÁRQUES, Luís. *Cristóbal Colón, misterio y grandeza*. Madrid: Marcial Pons, 2006.
- ASENSIO, Jose Maria. *Cristóbal Colón. Su vida, sus viajes, sus descubrimientos*. Vol. II. Mèxic DF: Editorial del Valle de México, S.A. de C.V., 1991.
- BALLESTEROS BERETTA, Antonio. *Cristóbal Colón y el descubrimiento de América*. Tomo V. Barcelona - Buenos Aires: Salvat Editores S.A, 1945.
- BALLESTEROS BERETTA, Antonio. *Los restos de Colón*. Madrid: Viuda de Estanislao Maestre, 1947.
- BAYERRI BERTOMEU, Enrique. *Colón tal cual fue. Los problemas de la nacionalidad y de la personalidad de Colón y su resolución más justificada*. Barcelona: Porter-Libros, 1961.
- BERNÁLDEZ, Andrés. *Historia de los Reyes Católicos Dn. Fernando y D^o. Isabel*. Sevilla: Imprenta que fue de D. José María Geofrin, vol. II, 1870.
- BILBENY, Jordi. *L'enterrament d'en Cristòfor Colom a la catedral de Barcelona*. [en línea]. A: Institut Nova Història, 2006. [Consulta: 13/03/2023]. Disponible a: <<http://www.cch.cat/pdf/enterrocolomcatedral.pdf>>.
- CASTRO SÁNCHEZ, Marcial. *La tumba de Colón en Valladolid: ubicación y propietarios*. [en línea]. A: Universidad de Granada, 2020. [Consulta: 12/03/2023]. Disponible a: <<http://hdl.handle.net/10481/65405>>.

- CHOCANO HIGUERAS, Guadalupe. "Los restos colombinos: análisis científicos y documentación histórica". A: *XVII Coloquio de Historia Canario-Americana. V Centenario de la muerte de Cristobal Colón* [en línia]. 2006. pàgs. 708-721. [Consulta: 12/03/2023]. Disponible a: <<https://revistas.grancanaria.com/index.php/CHCA/article/view/8827>>.
- COLMEIRO PENIDO, Manuel. *Los restos de Colon: informe de la Real Academia de la Historia al Gobierno de S.M. sobre el supuesto hallazgo de los verdaderos restos de Cristobal Colon en la Iglesia Catedral de Santo Domingo* [en línia]. Madrid: Imprenta y fundición de M. Tello, publicat pel Ministerio de Fomento, disponible a la Biblioteca Virtual Miguel de Cervante, 1879. [Consulta: 11/03/2023]. Disponible a: <<https://www.cervantesvirtual.com/obra/los-restos-de-colon-informe-de-la-real-academia-de-la-historia-al-gobierno-de-sm-sobre-el-supuesto-hallazgo-de-los-verdaderos-restos-de-cristobal-colon-en-la-iglesia-catedral-1064342/>>.
- COLÓN, Cristóbal; VARELA Consuelo (Edi); GIL, Juan (Edi). *Textos y documentos completos*. Madrid: Alianza Editorial, segona edició ampliada, 1992a.
- COLÓN, Cristóbal; VARELA Consuelo (Edi). *Los cuatro viajes. Testamento*. Madrid: El Libro de Bolsillo-1149, primera reimpressió, Alianza Editorial, S.A., 1992b.
- COLÓN, Hernando. *Historia del Almirante. Edición de Luis Arranz*. Madrid: Ed. Historia16, colección Crónicas de América 1, tercera edició, 1984.
- COLÓN DE CARVAJAL, Anunciada; CHOCANO HIGUERAS, Guadalupe. Cristóbal Colón. *Incógnitas de su muerte, 1506-1902. Primeros Almirantes de las Indias*, Vol. 1. Madrid: C.S.I.C., 1992a.
- COLÓN DE CARVAJAL, Anunciada; CHOCANO HIGUERAS, Guadalupe. Cristóbal Colón. *Incógnitas de su muerte, 1506-1902. Primeros Almirantes de las Indias*, Vol. 2. Madrid: C.S.I.C., 1992b.

- CUARTERO HUERTA, Baltasar. *La Prueba Plena. Documentos inéditos demostrativos de la autenticidad de los restos de Cristóbal Colón*. Madrid: Instituto "Gonzalo Fernández de Oviedo", Consejo Superior de Investigaciones Científicas,
- DAVIDSON, Miles H. *Columbus Then and Now: a life re-examined*. Norman: University of Oklahoma Press, 1997.
- DE LAS CASAS, Bartolomé. *Historia de las Indias. Edición de Agustín Millares Carlo y estudio preliminar de Lewis Hanke*. Mèxic, D.F.: Fondo de Cultura Económica, segona reimpressió, vol. II, 1986.
- DEIVE, Carlos Esteban; GARCÍA ARÉVALO, Manuel A. "Los verdaderos restos de Colón están en Santo Domingo". A: *Ponencia presentada en el Congreso Internacional Valladolid-Colón 2006: V Centenario de la Muerte del Almirante [en línea], el 16 de mayo de 2006*. Organizado por: Faro a Colón, la Academia Dominicana de la Historia y la Fundación García Arévalo. [Consulta: 15/05/2023]. Disponible a: <<https://es.scribd.com/document/24697490/LOS-VERDADEROS-RESTOS-DE-COLON-ESTAN-EN-SANTO-DOMINGO-Carlos-Esteban-Deive#>>.
- DELGADO, Jesus. *Cristóbal Colón. Su origen y vida investigados con técnicas policiales del siglo XXI*. Barcelona: Ed. Bubok, 2012.
- ELIOT MORISON, Samuel. *Cristóbal Colón, marino*. Mèxic DF: Editorial Diana, S.A., 1992.
- ENSEÑAT DE VILLALONGA, Alfonso. "Estudio histórico-científico sobre la estirpe, cuna y sepultura de Don Cristóbal Colón". A: *Hidalguía, la revista de genealogía, nobleza y armas [en línea]*, núm. 342, pàgs. 659-682, 2010a. [Consulta: 15/05/2023]. Disponible a: <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3338027>>.
- ENSEÑAT DE VILLALONGA, Alfonso. "Estudio histórico-científico sobre la estirpe, cuna y sepultura de Don Cristóbal Colón (Fin)". A: *Hidalguía, la revista de genealogía, nobleza y armas [en línea]*, núm. 343, pàgs. 765-785, 2010b. [Consulta: 15/05/2023]. Disponible a: <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3415235>>.

- FERNÁNDEZ DE OVIEDO, Gonzalo. *Historia General y Natural de las Indias. Edición y estudio preliminar de Juan Pérez de Tudela Bueso*. Madrid: Ediciones Atlas, Serie Biblioteca de Autores Españoles-117, 1959.
- FERNÁNDEZ DURO, Cesáreo. *Nebulosa de Colón, Según Observaciones Hechas en Ambos Mundos*. Madrid: Est. Tipográfico "Sucesores de Rivadeneyra", 1890.
- FRIEDE, Juan. "La Censura Española del Siglo XVI y los Libros de Historia de América". Mèxic DF: Revista de Historia de América [en línea], núm. 57, junio de 1959. [Consulta: 15/05/2023]. Disponible a: <<https://www.jstor.org/stable/20137342>>.
- GANDÍA, Enrique. *Historia de Cristóbal Colón. Análisis crítico de las fuentes documentales y de los problemas colombinos*. Buenos Aires: Editorial Claridad, 2a edició, 1951.
- GALÍNDEZ DE CARVAJAL, Lorenzo. "Anales breves del reinado de los Reyes Católicos D. Fernando y Doña Isabel, de gloriosa memoria que dejó manuscritos el..." A: Rosell, Cayetano (ed.). *Corónicas de los Reyes de Castilla desde don Alfonso el Sabio hasta los católicos don Fernando y doña Isabel*. Madrid: Biblioteca de Autores Españoles, 1953.
- GIMÉNEZ FERNÁNDEZ, Manuel. *Los restos de Cristóbal Colón en Sevilla, dos ensayos polémicos sobre los restos de Cristóbal Colón en Sevilla*. Sevilla: Imprenta de la Escuela de Estudios Hispano-Americanos, 1954.
- HARNEY, Lisa. *Columbus: Secrets from the grave*. [Video] Atlantic Producciones para Discovery Channel, 2004.
- HANKE, Lewis. "Estudio Preliminar". A: *Bartolomé de Las Casas, Historia de las Indias*. Mèxic: Edición de Agustín Millares Carlo, Biblioteca Americana, Fondo de Cultura Económica, vol. I, 1986.
- IRIZARRY, Estelle. *El ADN de los escritos de Cristóbal Colón*. San Juan, Puerto Rico: Puerto, 2009.

- IRVING, Washington. *Vida y Viajes de Cristóbal Colón* (versión de Pilar Vera). Barcelona: Editorial Mateu, 1961.
- LLANAS DE NIUBÓ, Renato. *El enigma de Cristóbal Colón*. Barcelona: Ediciones Marte, 1964.
- LÓPEZ DE GÓMARA, Francisco. *Hispania Vitrix: Primera y Segunda Parte de la "Historia General de las Indias"; Historiadores Primitivos de Indias, tomo I*. Madrid: Impresión de M. Rivadeneyra, Serie Biblioteca de Autores Españoles-22, 1877.
- LÓPEZ NUILA, Jaime Alberto. "Los restos de Cristóbal Colón en Santo Domingo". A: *Revista de Museologia Kóot* [en línea], vol. 8, núm. 9, p. 70-78, 2018. [Consulta: 15/05/2023]. Disponible a: <<http://dx.doi.org/10.5377/koot.v0i9.5907>>.
- LUZZANA CARCI, Ilaria. *Colombo vero e falso*. Génova: SAGEP Libri & Comunicazione, 1989.
- MADARIAGA, Salvador de. *La vida del muy magnífico señor Don Cristóbal Colón*. Madrid: Espasa, 1984.
- MARESMA, Miquel. "Envelliment i mort d'En Cristòfor Colom". A: *Institut Nova Història*, [en línia] 27 de gener de 2017. [Consulta: 13/03/2023]. Disponible a: <<https://www.inh.cat/articles/Envelliment-i-mort-d>>.
- MARTÍN DE VICIANA, Rafael. *Tercera Parte de la Crónica de Valencia*. Valencia: Sociedad Valenciana de Bibliófilos, 1882.
- MORÓN IZQUIERDO, Sinforiano i SÁNCHEZ RICO, Francisco. *Testamento de Cristóbal Colón; estudio de documentación a cargo de Sinforiano Morón Izquierdo y paleografía y traducción de Francisco Sánchez Rico*. Barcelona: Gráficas Anael 90, 1992.
- MURO OREJÓN, Antonio (Ed.); PÉREZ-EMBED, Florentino (Ed.) i MORALES PADRÓN, Francisco (Ed.). *Pleitos Colombinos, 1.- Proceso hasta la Sentencia de Sevilla (1511)*. Sevilla: Escuela de Estudios Hispanoamericanos, 1967.

- ORTIZ DE ZÚÑIGA, Diego. *Anales Eclesiásticos y Seculares de la Muy Noble y Muy Leal Ciudad de Sevilla, Metrópoli de la Andalucía. Ilustrados y corregidos por Antonio María Espinosa y Carzel*. Madrid: Imprenta Real, vol. III, 1795.
- PEÑARROYA, Jaime. *La prohibición de las Indias. Los libros perseguidos (1492-1541)*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1997.
- NIETO CORTADELLAS, Rafael. *Los descendientes de Cristóbal Colón*. L'Havana (Cuba): Sociedad Colombista Panamericana, núm.MCMLII, 1952.
- ROURA, Gabriel. "A propòsito de l'escriptura de Cristòfor Colom". A: *I Col·loqui internacional d'Estudis Colombins de Barcelona, Vol. IV*. Barcelona: Ed. Centre d'Estudis Colombins, 1993.
- RUMEU DE ARMAS, Antonio. "Discurso". A: RUMEU DE ARMAS, Antonio i SUAREZ DE URBINA, Jesus Pabon. *Hernando Colón, historiador de América*. Madrid: Real Academia de la Historia, 1970. Discurso leído el día 22 de noviembre de 1970 en el acto de recepción pública por el Excmo. Sr. D. Antonio Rumeu de Armas y contestación por el Excmo. Sr. D. Jesus Pabon y Suarez de Urbina.
- RUMEU DE ARMAS, Antonio. *Itinerario de los Reyes Católicos. 1474-1516*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), Instituto Jerónimo Zurita, 1974.
- SALVA, Melchor. *Necrología del Excmo Señor Don Manuel Colmeiro, individuo de número y bibliotecario que fue*. Madrid: Real Academia de Ciencias Morales y Políticas, Imprenta del Asilo de Huérfanos del S. C. de Jesús, 1899.
- SERRA PICKMAN, Carlos i ROMERO DE SOLÍS, Pedro (Editores). *Cristóbal Colón, sus estancias y enterramiento en la Cartuja de Sevilla*. Sevilla: Ed. Offo, 1992.
- SERRA POSTIUS, Pedro. *Historia Eclesiástica Del Principado de Cataluña*. Manuscrito 190 de la Biblioteca Universitaria de Barcelona, Vol. 5, mayo de 1712.
- TEJERA, Emiliano. *Los restos de Colón en Santo Domingo / Los dos restos de Cristóbal Colón exhumados de la Catedral de Santo Domingo en 1795 y 1877*. Santo

- Domingo (R.D.): Ed. J.R. Vda García, 1928. Tercera edición, preparada por el licenciado C. Armando Rodríguez por encargo de la Junta Nacional Colombina.
- URREA FERNÁNDEZ, Jesús. "La verdadera historia de la supuesta Casa de Colón en Valladolid". A: *Valladolid y Colón, la ciudad frente al personaje*. Valladolid: Archivo Municipal de Valladolid, 2006. Catálogo de la exposición: V Centenario del Fallecimiento de Cristóbal Colón.
- "Valladolid y Colón. La ciudad frente al personaje". *Valladolid: Archivo Municipal de Valladolid, 2006*. Catálogo de la exposición: V Centenario del Fallecimiento de Cristóbal Colón.
- VARELA, Consuelo. *Cristóbal Colón. Retrato de un hombre*. Madrid: Alianza Editorial, S.A., 1992.
- VARELA, Consuelo. *Cristóbal Colón. De corsario a almirante*. Barcelona: Lunweg Editores, 2005.
- WINSOR, Justin. *Christopher Columbus. And how He received and imparted the Spirit of Discovery*. Cambridge, Massachusetts: The Riverside Press, 1892.
- YZAGUIRRE, Lluís. "Aproximació lexicomètrica a les interferències de base en els escrits autògraf de Cristòfor Colom". A: *Simposi internacional colombí sobre la llengua materna de Cristòfor Colom* [en línia], Eivissa 2006. [Consulta: 15/05/2023]. Disponible a: http://latel.upf.edu/terminotica/membres/DE_YZA/publi/colom2006/Eivissa2006.pdf.

9. Imatges

Img.1: BECERRA, Pepe. *Sepulcre de Cristòfor Colom* [fotografia]. 15 de novembre de 2015.

Img.2: ULLAN, Joaquim. *Itinerari oficial de les despulles de Cristòfor Colom* [imatge]. 19 de maig de 2023.

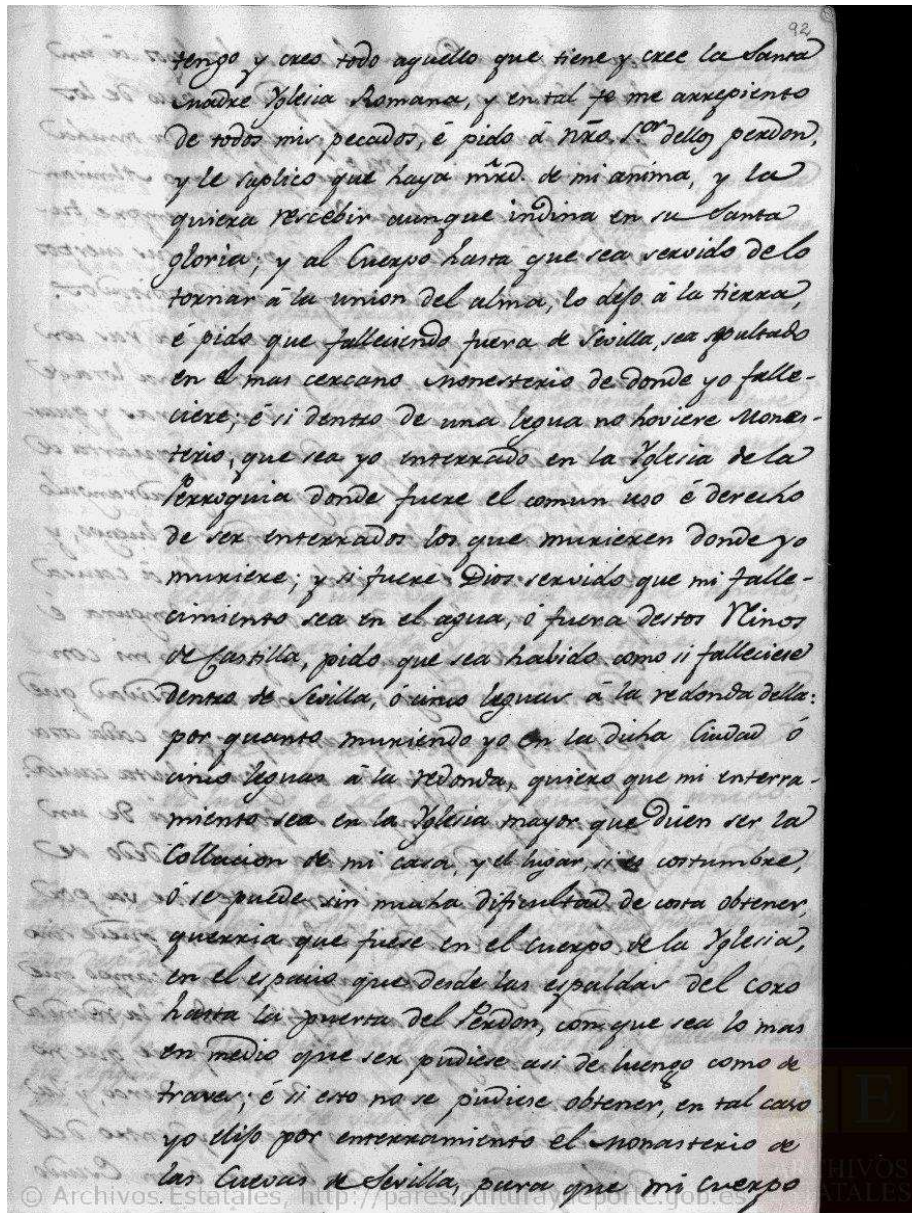
Img.3: ULLAN, Joaquim. *L'antiga capella de Santa Anna, avui* [fotografia]. 29 de novembre de 2013.

Img.4: CRONAU, Rudolf. *Caixa de plom en que foren trobades les despulles de Cristòfor Colom* [imatge]. 11 de gener de 1891. Publicada al llibre d'Emiliano Tejera, *Los restos de Colón en Santo Domingo* (1928: 37).

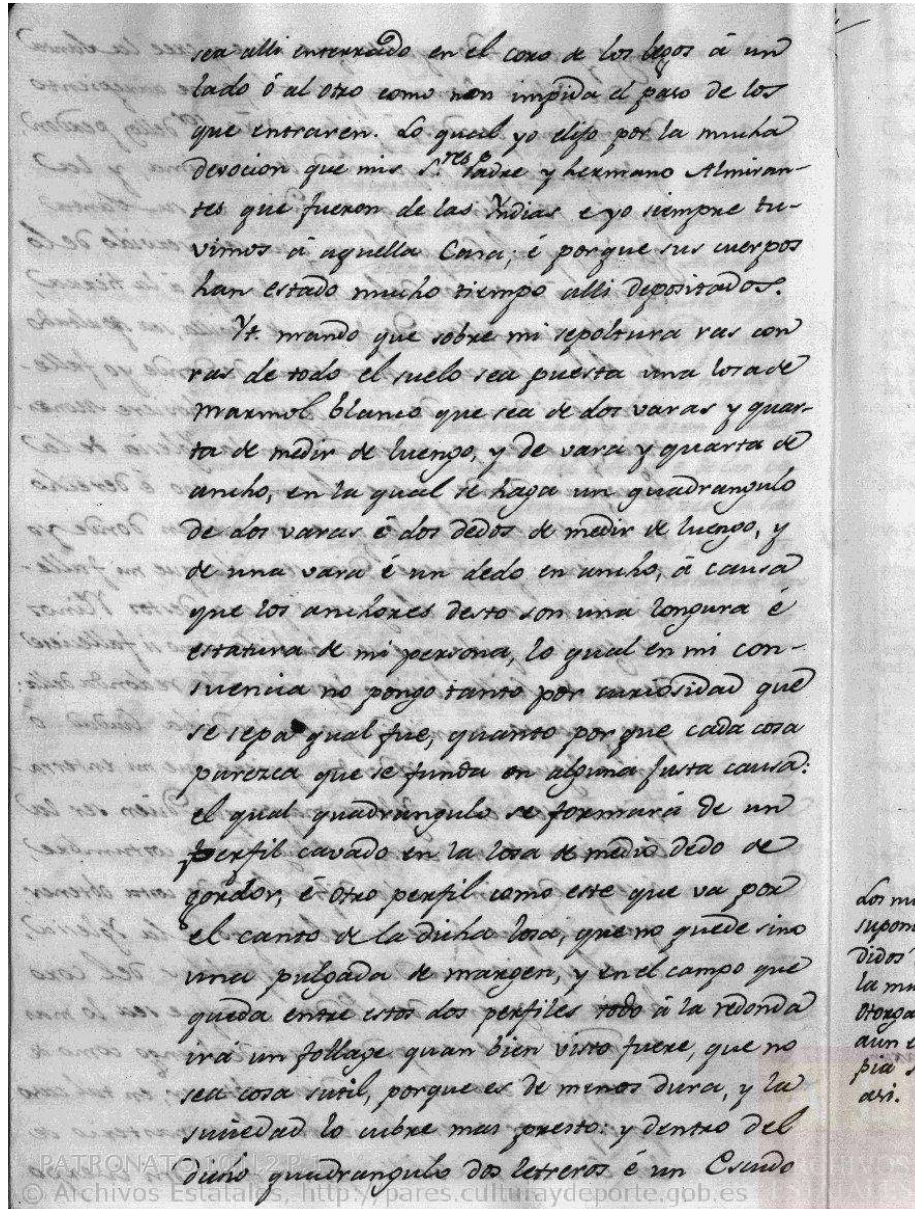
Img.5: ULLAN, Joaquim. *Genealogia de Cristòfor Colom* [imatge] 21 de maig de 2023.

Annexos

A. Testament d'Hernando Colón.

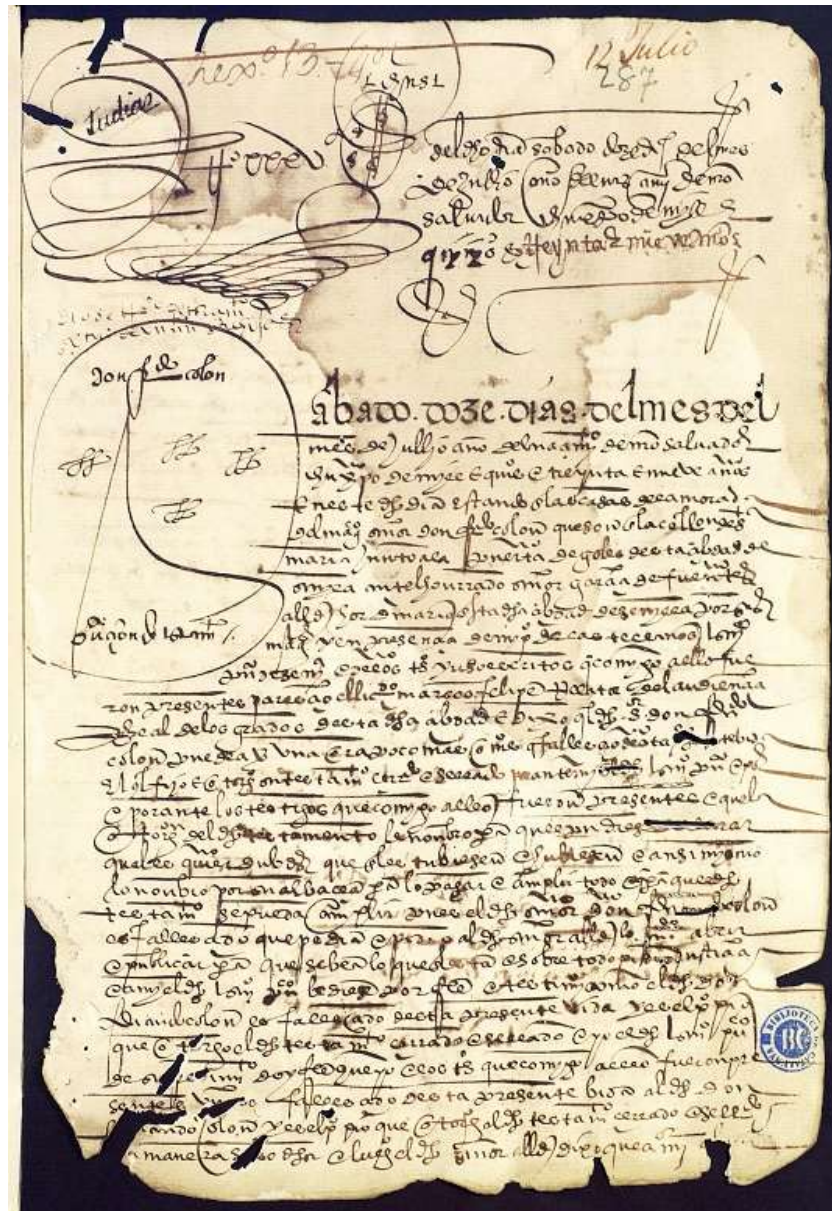

Testament d'Hernando Colón (còpia de l'original desaparegut). Archivo General de Indias, Patronato 10, N.2, R.1, foli 92. El document està format per 52 imatges.

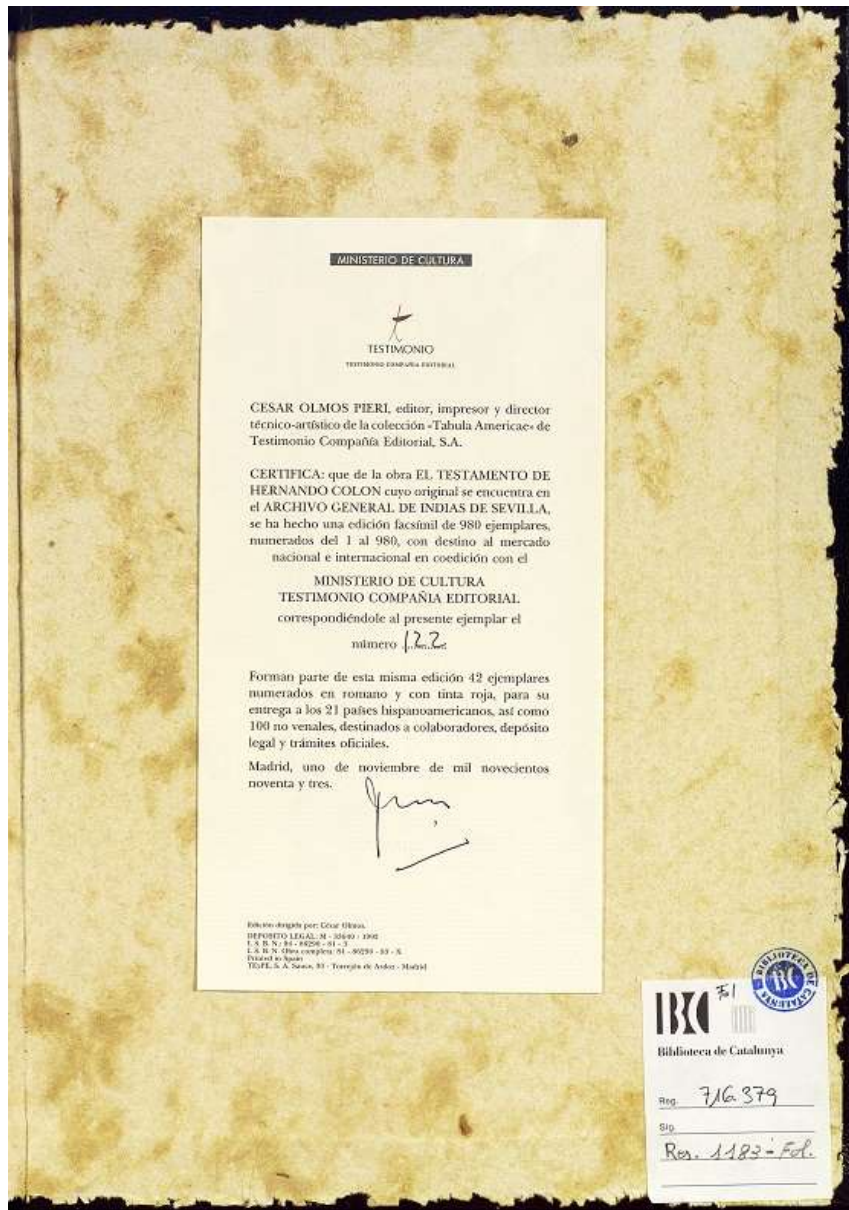

Testament d'Hernando Colón (còpia de l'original desaparegut). Archivo General de Indias, Patronato 10, N.2, R.1, s.f. El document està format per 52 imatges.

B. Testament d'Hernando Colón (facsimil)

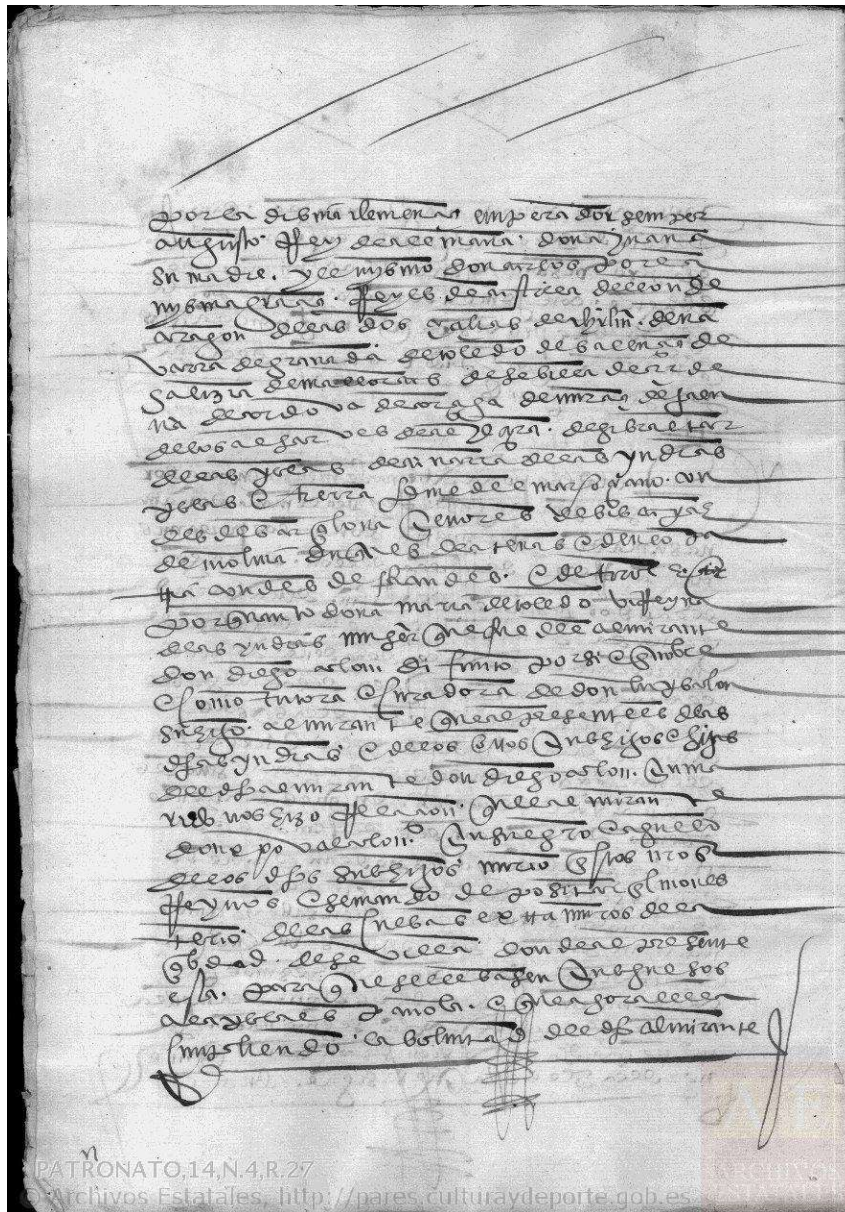

Testamento de Hernando Colón (Reproducció facsimil). 12 de juny de 1539. Biblioteca de Catalunya, 04_Dipòsit de Reserva ; Res 1183-Fol. s.f. El document està format per 51 imatges.

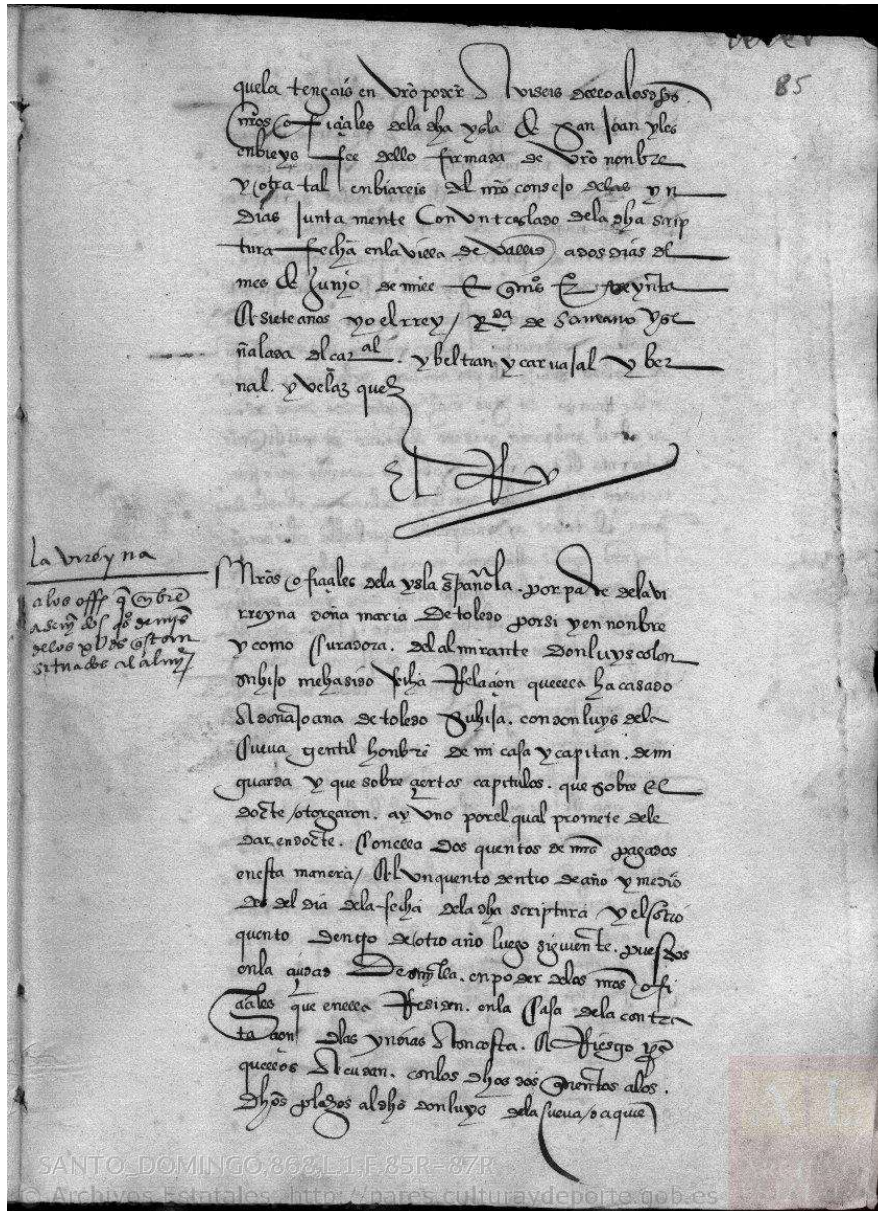
Testamento de Hernando Colón (Reproducció facsímil). 12 de juny de 1539. Biblioteca de Catalunya, 04_Dipòsit de Reserva ; Res 1183-Fol. s.f. El document està format per 51 imatges.

C. Trasllet de les restes de Cristòfor Colom. Pagament a María i Juana Colón.

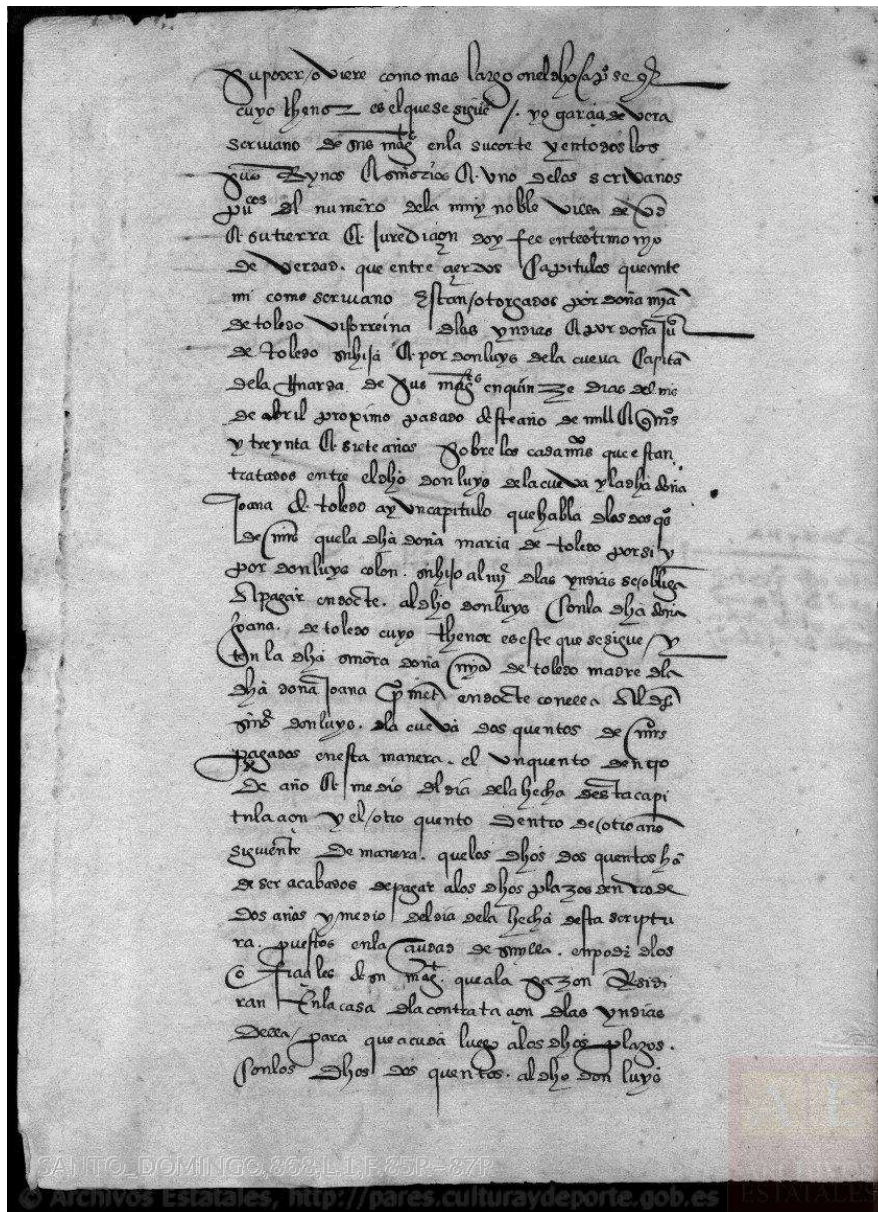
Traslado de los restos de Cristóbal Colón. Pago a María y Juana Colón (Real Provisión de 1539 del Emperador Carlos I. Incluye copia de la Real Provisión de 1537). Archivo General de Indias, 22 d'agost de 1939, Patronato, 14, N.4, R.27, s.f. El document està format per 24 imatges.

D. Pagament a Luis de la Cueva.

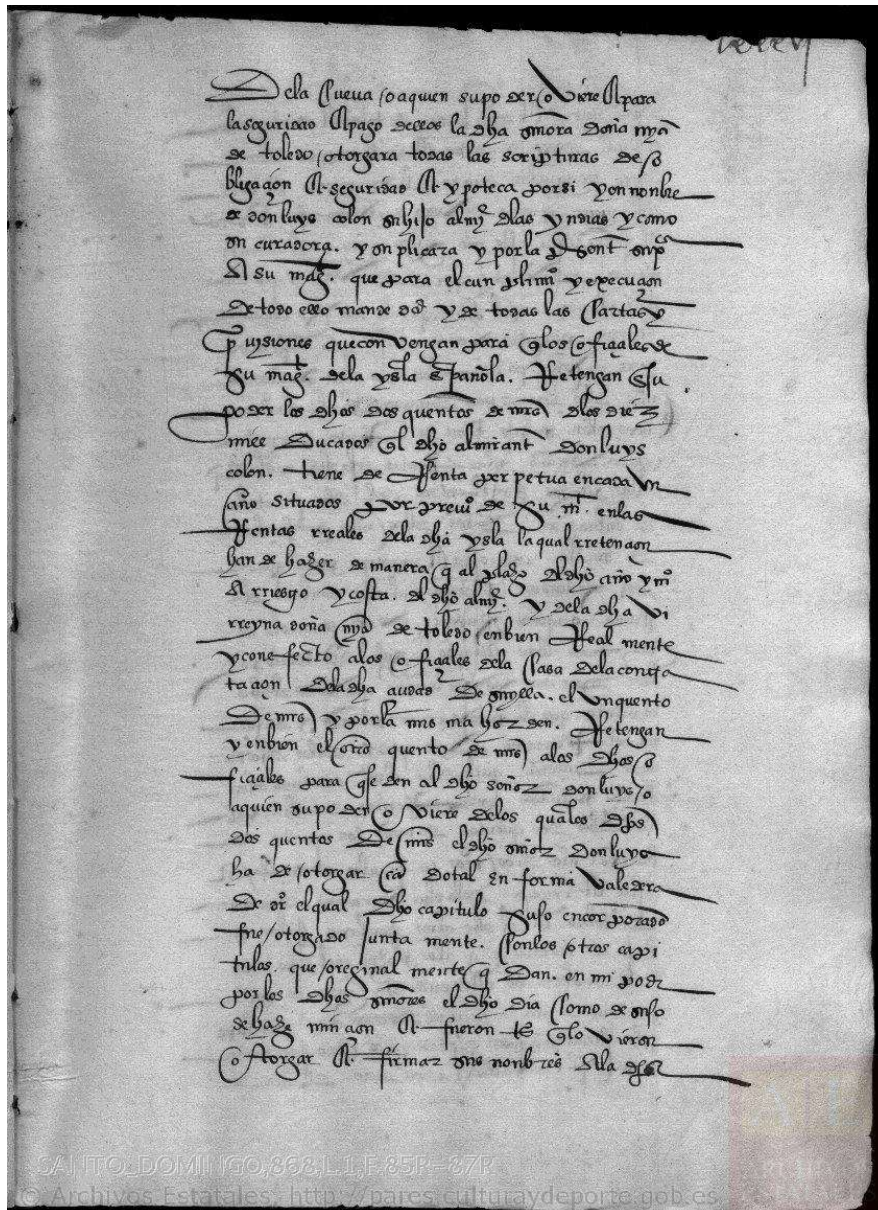

Pago a Luis de la Cueva (Cédula Real de Carlos I de 1537, a la Virreina Maria de Toledo). Archivo General de Indias, 2 de juny de 1537. Santo Domingo, 868, L.1, F.85R-87R, foli 85. El document està format per 5 imatges.

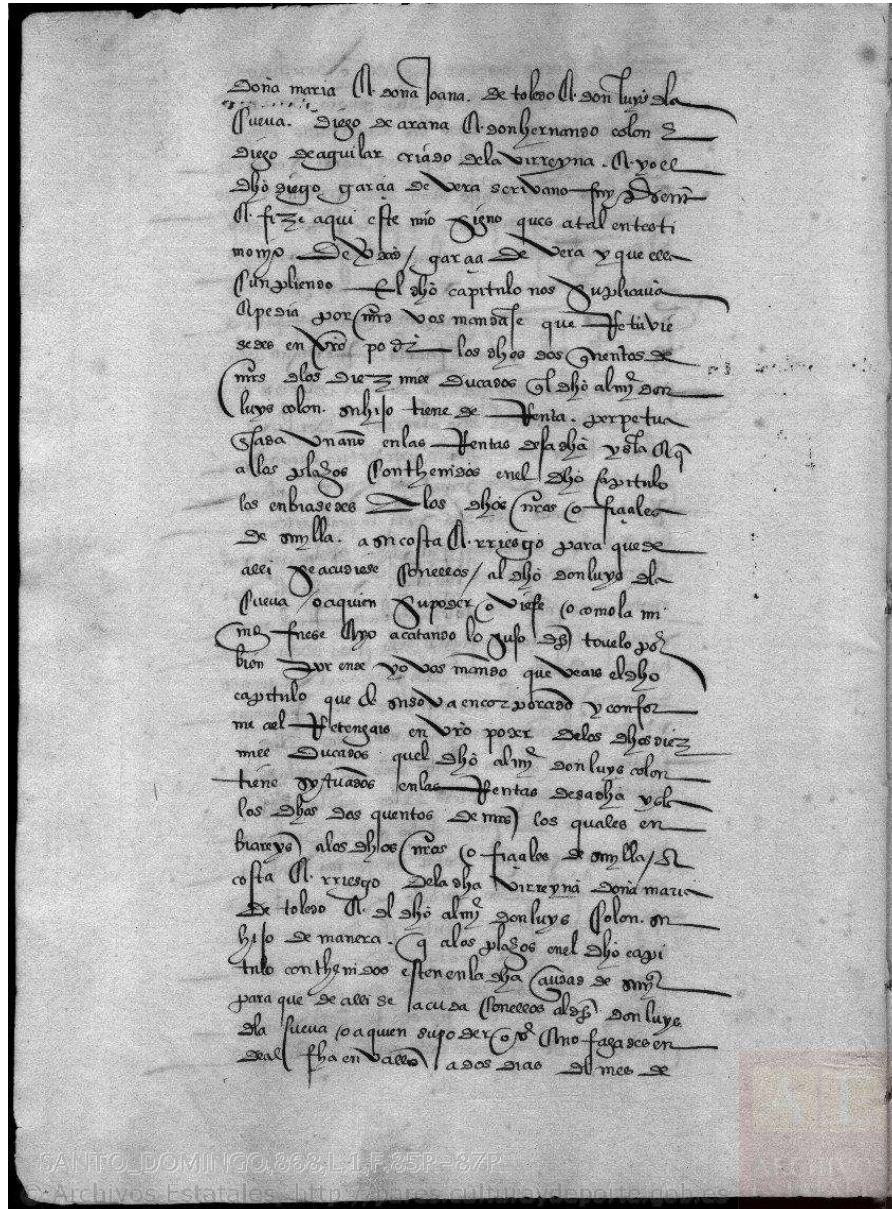

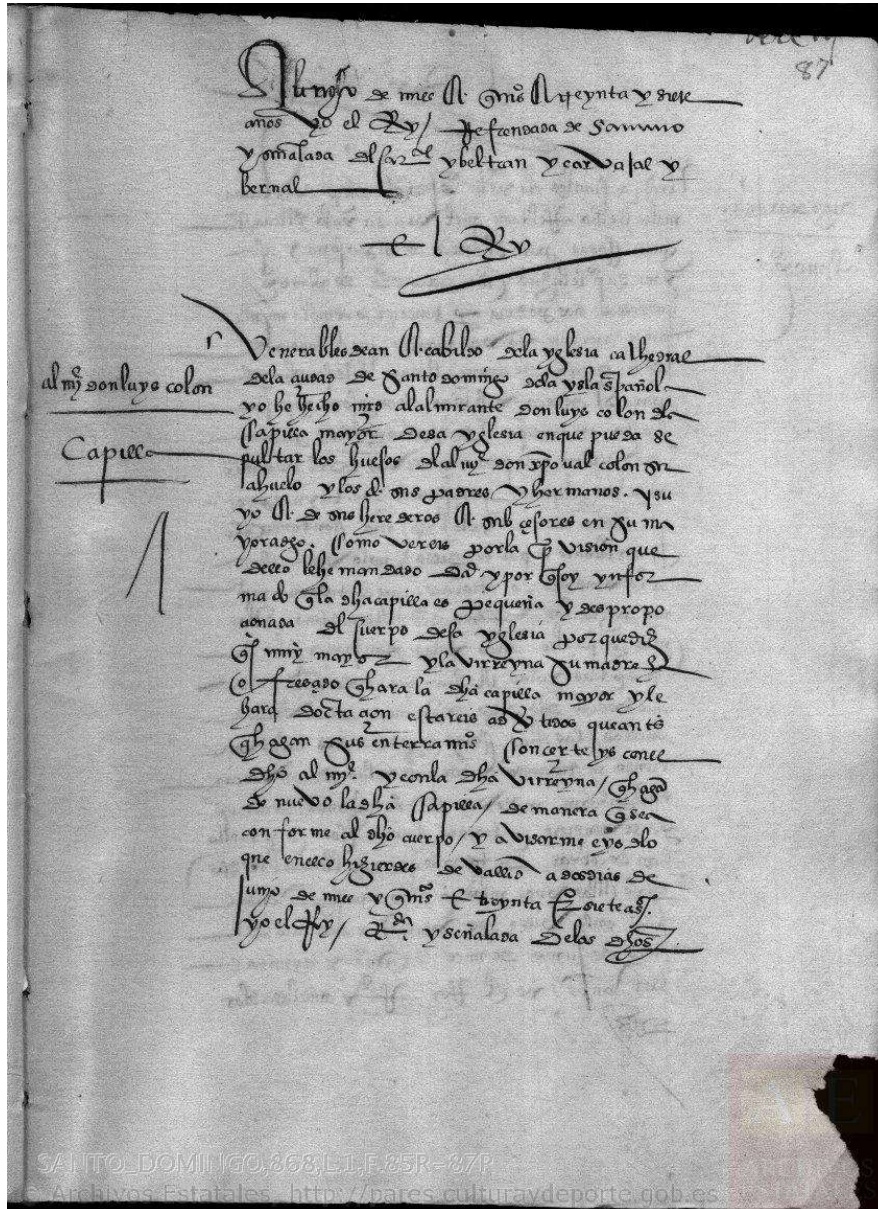
Pago a Luis de la Cueva (Cédula Real de Carlos I de 1537, a la Virreina Maria de Toledo). Archivo General de Indias, 2 de juny de 1537. Santo Domingo, 868, L.1, F.85R-87R, s.f. El document està format per 5 imatges.

Pago a Luis de la Cueva (Cédula Real de Carlos I de 1537, a la Virreina Maria de Toledo). Archivo General de Indias, 2 de juny de 1537. Santo Domingo, 868, L.1, F.85R-87R, s.f. El document està format per 5 imatges.

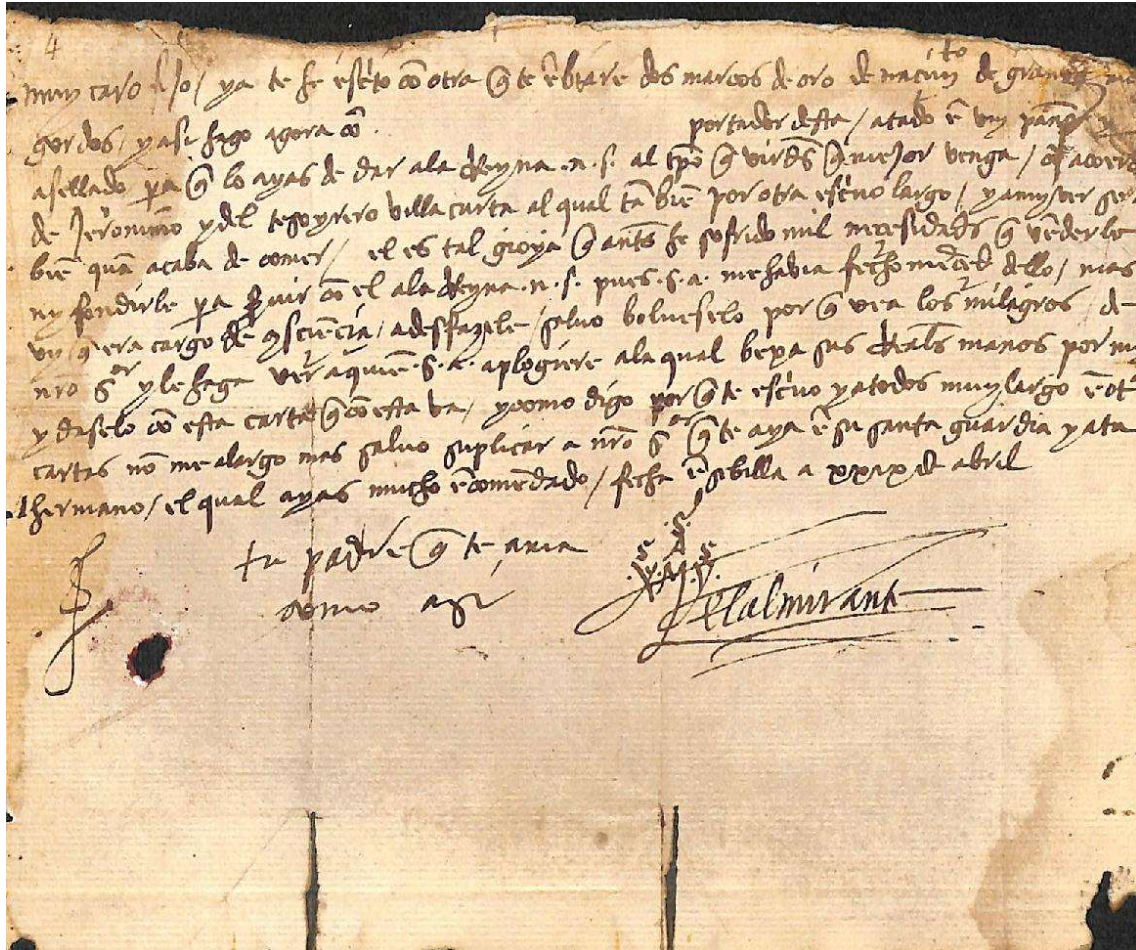

Pago a Luis de la Cueva (Cédula Real de Carlos I de 1537, a la Virreina Maria de Toledo). Archivo General de Indias, 2 de juny de 1537. Santo Domingo, 868, L.1, F.85R-87R, s.f. El document està format per 5 imatges.

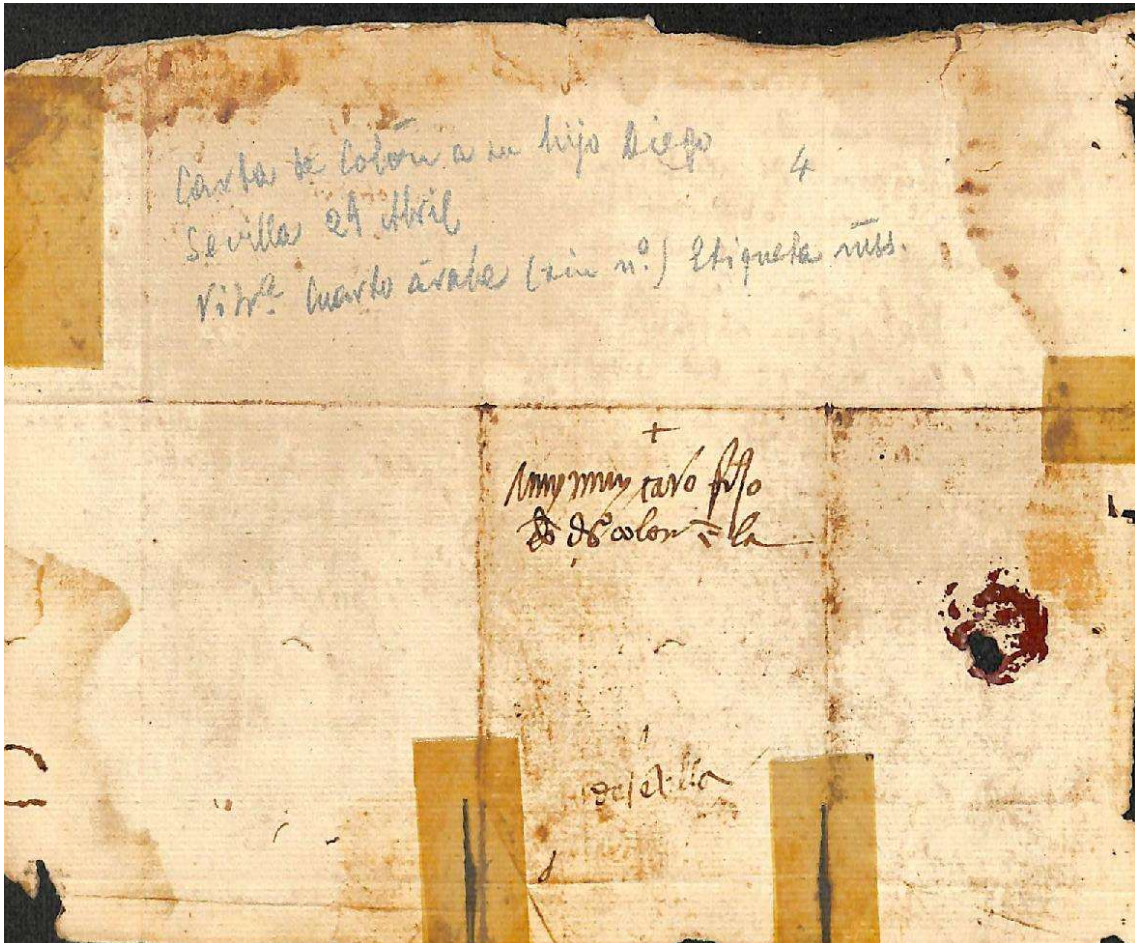

Pago a Luis de la Cueva (Cédula Real de Carlos I de 1537, a la Virreina Maria de Toledo). Archivo General de Indias, 2 de juny de 1537. Santo Domingo, 868, L.1, F.85R-87R, foli 87. El document està format per 5 imatges.

E. Carta de l'almirall al seu fill Diego, 29 d'abril de 1498.

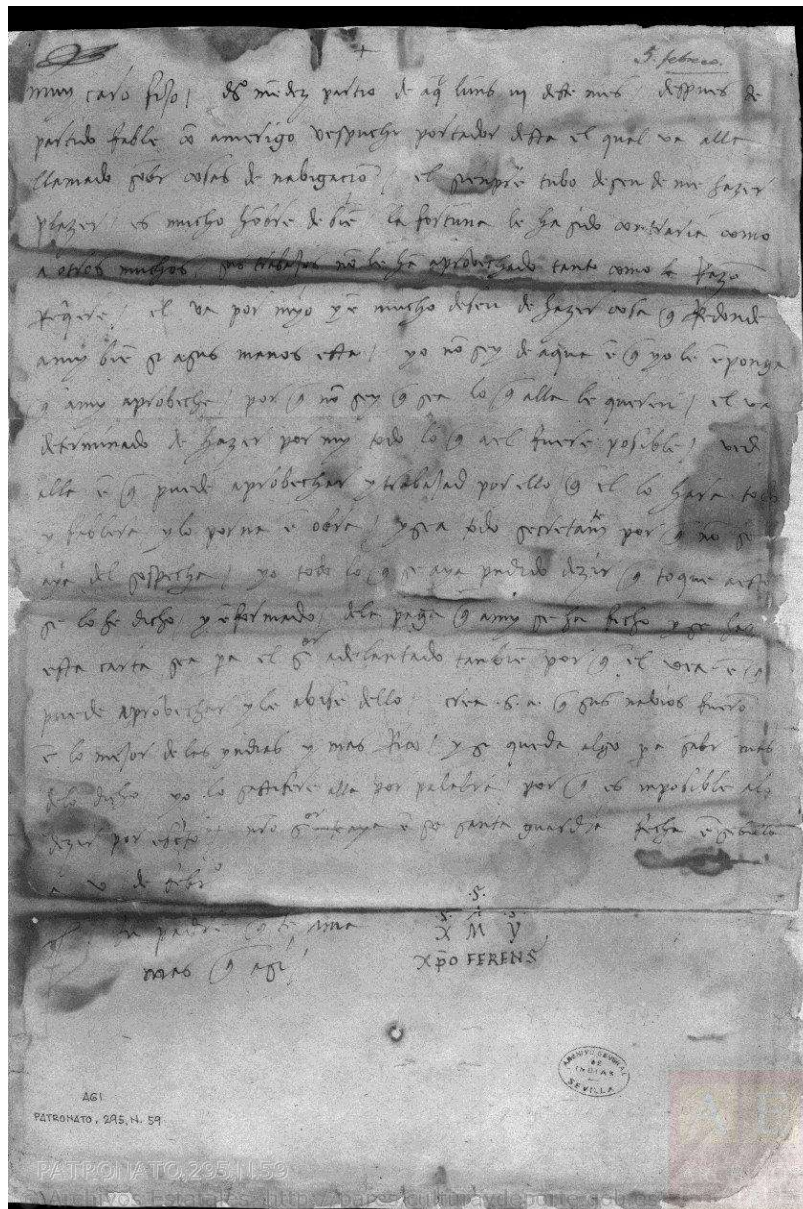

Carta del almirante a su hijo Diego, 29 d'abril de 1498. Madrid: Archivo de la Casa de Alba. Foli 4. El document està format per 2 imatges.

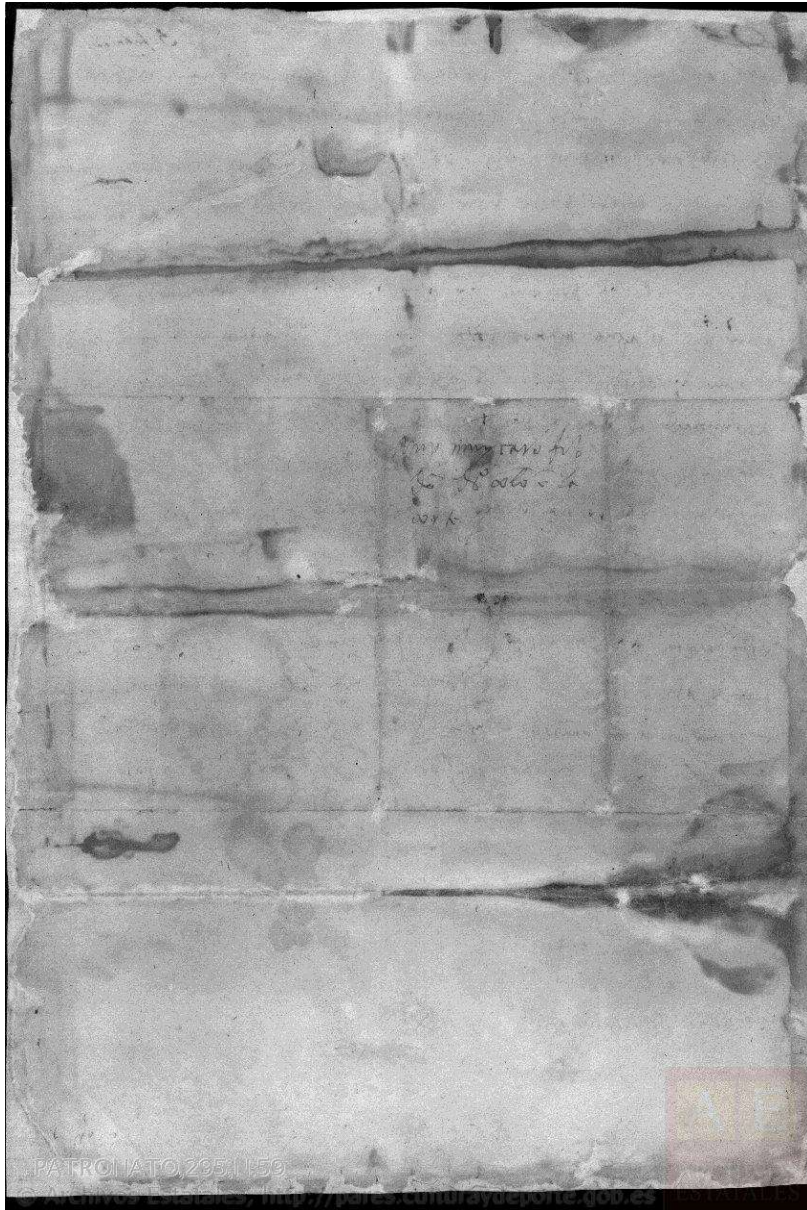

Carta del almirante a su hijo Diego, 29 d'abril de 1498. Madrid: Archivo de la Casa de Alba. s.f. El document està format per 2 imatges.

F. Carta de Cristòfor Colom al seu fill Diego, 5 de maig de 1505.

Carta de Cristóbal Colón a su hijo Diego, 5 de maig de 1505. Archivo General de Indias, Patronato 295, N.59., s.f. El document està format per 2 imatges.

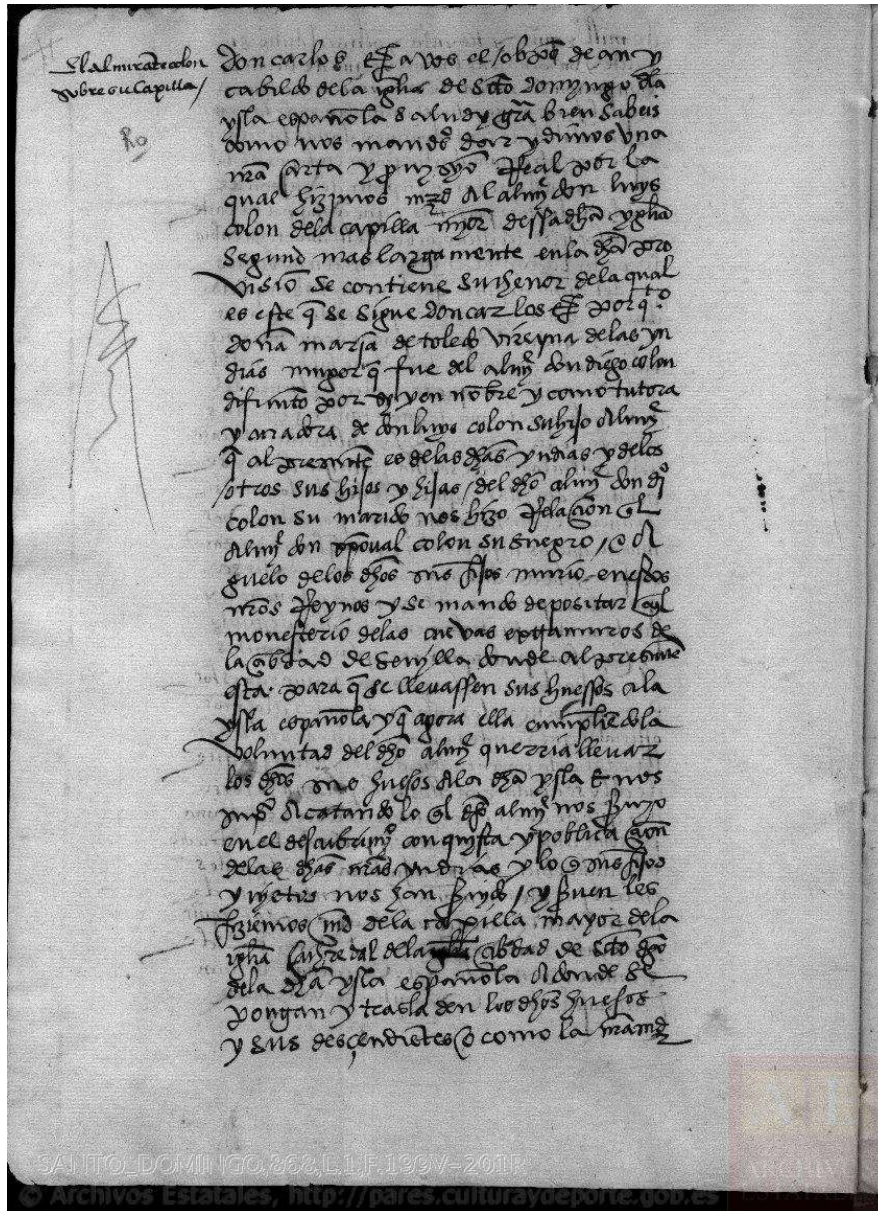
Carta de Cristóbal Colón a su hijo Diego, 5 de maig de 1505. Archivo General de Indias, Patronato 295, N.59., s.f. El document està format per 2 imatges.

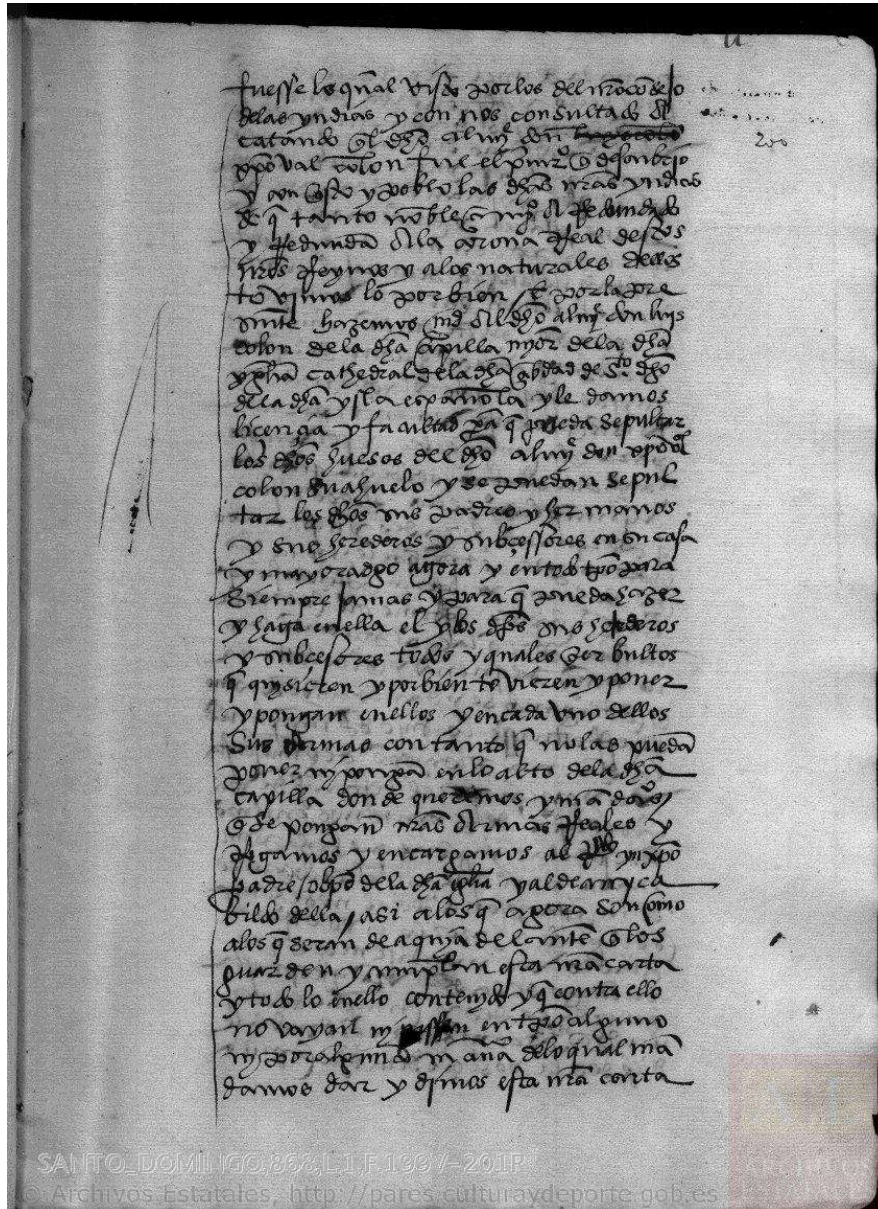

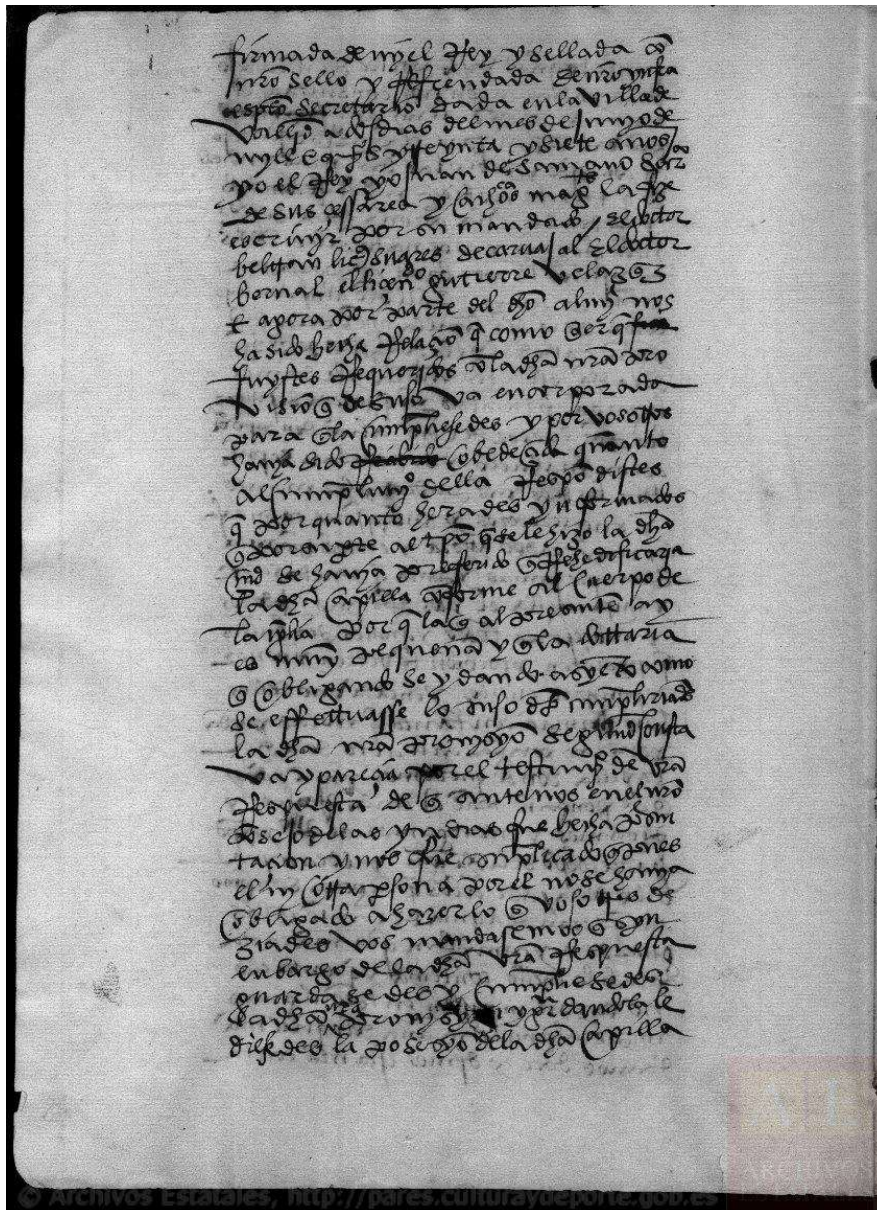
H. Reial Provisió al bisbe, dean i cabildo de l'església de Santo Domingo (1539)

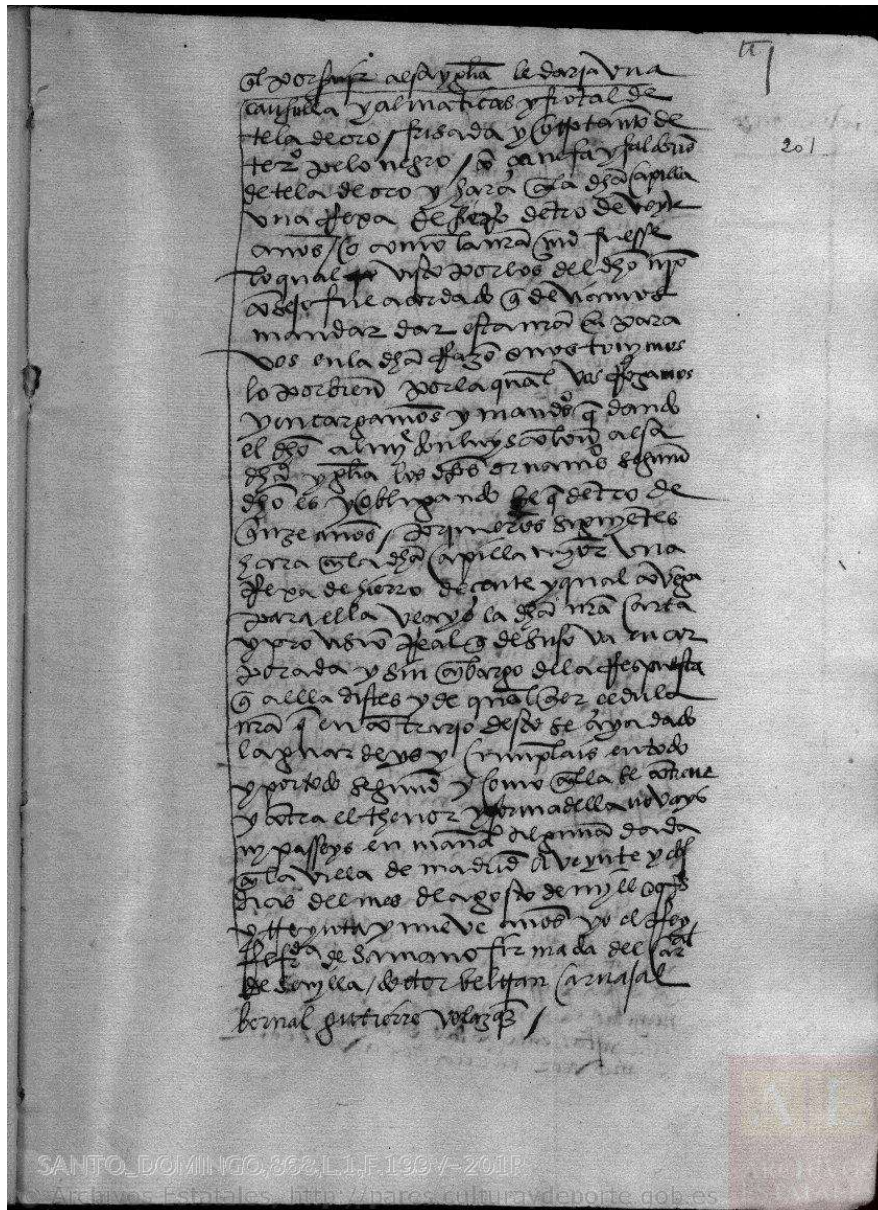
Real Provision al obispo, dean y cabildo de la iglesia de Santo Domingo. 22 d'agost de 1539. Archivo General de Indias, Santo_Domingo, 868, L.1, F.199V-201R, s.f. El document està format per 4 imatges.

Real Provision al obispo, dean y cabildo de la iglesia de Santo Domingo. 22 d'agost de 1539. Archivo General de Indias, Santo_Domingo, 868, L.1, F.199V-201R, s.f. El document està format per 4 imatges.

Real Provision al obispo, dean y cabildo de la iglesia de Santo Domingo. 22 d'agost de 1539. Archivo General de Indias, Santo_Domingo, 868, L.1, F.199V-201R, s.f. El document està format per 4 imatges.

SANTO DOMINGO, 868, L.1, F.199V-201R
 © Archivo General de Indias, <http://www.archivos.gub.es>
Real Provision al obispo, dean y cabildo de la iglesia de Santo Domingo. 22
 d'agost de 1539. Archivo General de Indias, Santo_Domingo, 868, L.1, F.199V-
 201R, s.f. El document està format per 4 imatges.

J. Mercè de capella a Luis Colón

el 2o

Sueo xarana.
al mo^o

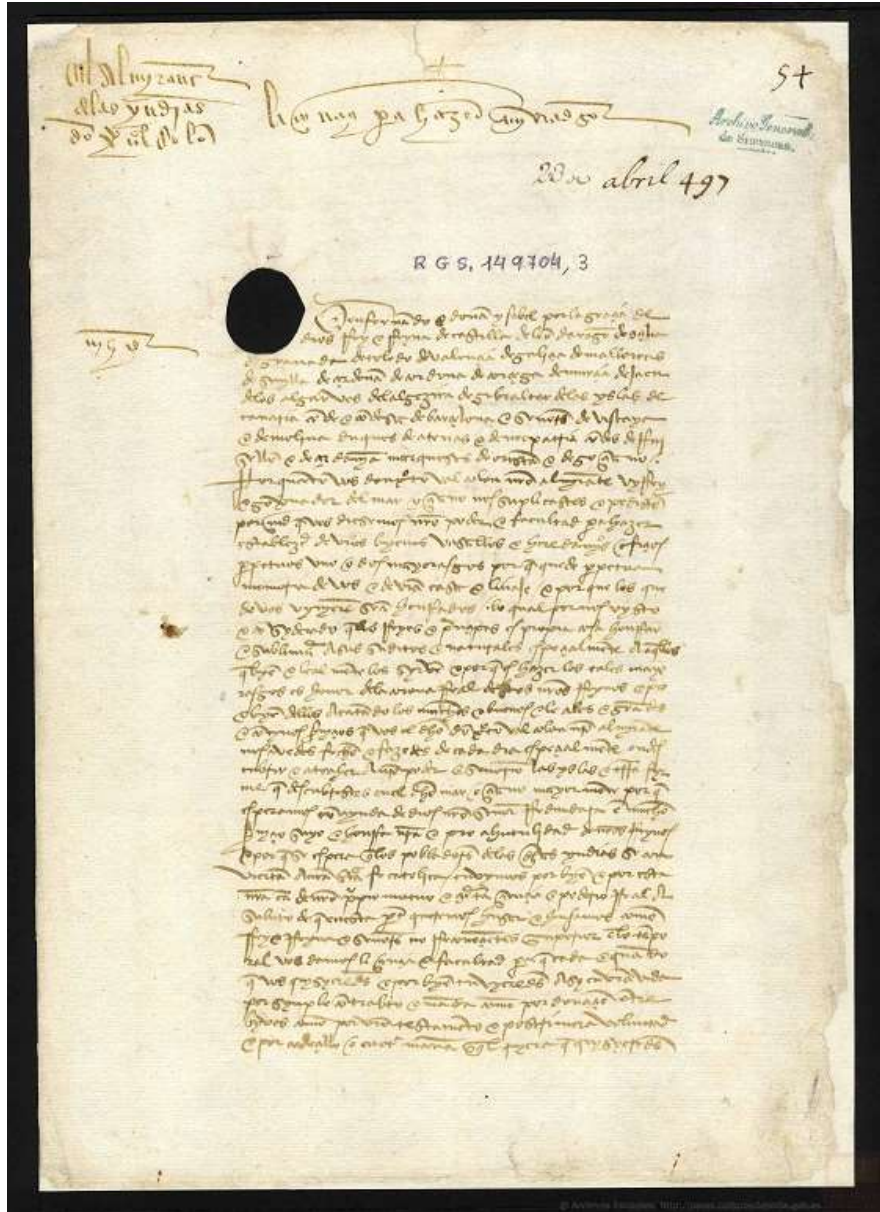
Mi^o e fuales de la ysla Española Diego de Colón
me ha hecho relación que ha aca ysla y lla de
unas cosas para el serco e en persona y ca
yme sup^o le hizo e me dize e al mo^o
que se nos podria e tener e como la misma
fuese por ende yo vos mando que de todo lo
dho Diego de Arana. lleuare de la dha ysla
para el serco y fuales e en persona y fuales
hasta en cantidad de quatrocientos pesos
de valor no la pidais ni lleuareis dho de al mo^o
ni otras algunas por quanto se tienen a pesos
que en todo monta y vale e me son tanto lo
que si lleuare e parte de todo no lo venda. Ni
si lo vendiere e trocaro. que de todo en tera
nos pague los dhos dros. Almansamir dros
mi^o e fuales. e las yslas san jhon y saba e
e las otras yslas algunas de las mas yndias
que son el dho Diego de Arana. e en dar que
en ellas / las dhas cosas e parte de ellas no las ven
dando ni trocaro e tornadas las e en dar que
no lleuare e lleuare dros algunos de al mo^o
yo si vendiere e trocaro alguna cosa e parte de
han de cobrar de todo lo que asy lleuare los dros
dros e las unas mil e otros no fuales en su
e las en la villa de Vallia a dos dias de
mea de junio de mill e quinientos e y setenta e
siete años / yo el Rey / f. d. y anula a los
dros

SANTO DOMINGO, 868, L.1, F.87P

Merced de capilla a Luis Colón. 2 de juny de 1537. Archivo General de Indias, Santo_Domingo, 868, L.1, F.87R,, s.f. El document està format per 1 imatge.

L. Facultar a Cristòfor Colom, per fer "mayorazgo"

facultad a Don Cristóbal Colón, almirante del Mar Océano, para hacer mayorazgo con los vínculos y condiciones que quisiere a favor de uno o más de sus hijos, o a falta de estos, del pariente que eligiere. Burgos, 23 d'abril de 1497. Archivo General de Indias, RGS,LEG,149704,3. El document està format per 8 imatges.

M. Relació de documents oficials relacionats amb la mort i enterrament de Colom

Relació de documents recollits i transcrits per l'Anunciada Colón de Carvajal i la Guadalupe Chocano (1992b) en la seva obra, *Cristóbal Colón. Incógnitas de su muerte, 1506-1902. Primeros Almirantes de las Indias*, Vol.2.

- I.- Burgos, 23 de abril de 1497. Facultad al almirante don Cristóbal Colón para fundar uno o más mayorazgos.
- II.- 22 de febrero de 1498. Institución del mayorazgo de Cristóbal Colón.
- III.- Granada. 28 de septiembre de 1501. Confirmación real del mayorazgo de Cristóbal Colón.
- IV.- Toro. 23 de febrero de 1501. Cédula concediendo a don Cristóbal Colón licencia para andar en mula ensillada y enfrenada por cualquier parte destes Reinos.
- V.- Valladolid. 19 de mayo de 1506. Codicilio de Cristóbal Colón, otorgado ante el escribano público de Valladolid de Pedro de Hinojedo.
- VI.- Vilafranca. 2 de junio de 1506. Real cédula mandando al comendador Ovando que respecto a haber fallecido el almirante don Cristóbal Colón, acuda que su hijo y sucesor don Diego, con el oro y demás cosas que pertenecieron al padre y pertenezcan al hijo en lo sucesivo.
- VII.- Monasterio de Las Cuevas. 16 de marzo de 1509. Testamento del segundo almirante don Diego Colón Muñíz otorgado ante Manuel Sigura, escribano de Sevilla.
- VIII.- Monzón. 15 de junio de 1510. Real cédula al almirante don Diego Colon respondiendo a varias cartas suyas sobre ser arto el solar de la Yglesia de Santo Domingo (..)

- IX.- Sevilla. 21 de febrero de 1515. Fe del sepelio del cadaver del señor don Diego Colón en el Monasterio de Santa María de Las Cuevas cerca de Sevilla.
- X.- Sevilla. 23 de agosto de 1520. Reclamación de Diego Colón por la limitación a sus privilegios contenida en la declaración de La Coruña.
- XI.- Santo Domingo. 8 de septiembre de 1523. Testamento del segundo almirante don Diego Colón Muñíz otorgado ante Fernando del Berrio.
- XII.- Sanlúcar de Barrameda. 5 de noviembre de 1523. Carta del almirante e Virrey de las Yndias Don Diego Colón, fiso de Don Xptobal en que da cuenta a Su Majestad de su llegada a Sanlúcar de Barrameda (..)
- XIII.- Sevilla, 1509. Depósito del Descubridor y su hijo Diego en la capilla de Santa Ana. Años 1536 y 1552. Entrega de los restos mortales de los dos primeros Almirantes para ser trasladados a Santo Domingo. La capilla de Santa Ana deja de ser patronato de los Colón. / Año 1609. Entrega a Nuño Colón, almirante de las Indias, del archivo colombino depositado en el monasterio de Nuestra Señora Santa María de Las Cuevas. / Depósito de los dos primeros Almirantes en la capilla de Santa Ana. Traslado a la isla Española. La capilla dejó de ser patronato colombino.
- XIV.- Valladolid. 2 de junio de 1537. Comunicación del Rey al deán y cabildo de la catedral de Santo Domingo advirtiéndoles con la parte de Luis Colón su contribución antes de efectuar el enterramiento que se ha concedido.
- XV.- Madrid. 22 de agosto de 1539. Real provisión de 1539 que incluye la de 1537 sobre concesión de la capilla mayor para enterramiento de Cristóbal Colón y sus descendientes Presentada por Lope de Bardeçia curador del almirante Luis Colón de Toledo. Incluye respuesta del cabildo (..)

- XVI.- Madrid. 5 de noviembre de 1540. Real provisi3n de Carlos V reiterando la concesi3n del enterramiento en la capilla mayor de la catedral de Santo Domingo al almirante Luis Col3n de Toledo.
- XVII.– Santo Domingo. 26 de marzo de 1514. Bendici3n del solar de la catedral de Santo Domingo.
- XVIII – Sevilla. 21 de marzo de 1544. Escritura de pasaje de doña María de Toledo con Alonso G3mez de la Serna, dueño de la nao Santa María de los Valles.
- XIX.- Instrucci3n que dio don Francisco de Mendoza, hijo segundo del virrey don Antonio de Mendoza, para traslado a España de los restos mortales de su padre (...) (Sin fecha ni lugar).
- XX.- Santo Domingo. 12 de octubre de 1448 y 10 de mayo de 1549. Testamento y codicilio de doña María de Toledo, viuda del segundo almirante Diego Col3n Muñiz, otorgados ante Alonso de Llerena.
- XXI.- Orán. 30 de enero de 1572. Testamento de don Luis Col3n de Toledo, almirante de las Indias, primer duque de Veragua, ante Melchor L3pez, escribano de Orán.
- XXII.- Descendientes de Diego Col3n.
- XXIII.– Madrid. 27 de enero de 1578. Testamento de don Diego Col3n y Pravia, cuarto almirante, ante Alonso de Sant Martín.
- XXIV. Sevilla. 6 de marzo de 1578. Toma de posesi3n de la capilla de Santa Ana, en el monasterio de Las Cuevas, por Don Crist3bal Col3n de Cardona, almirante de las Indias y de Arag3n.
- XXV.- Santo Domingo. 7 de abril de 1580. Toma de posesi3n de la capilla mayor de la catedral de Santo Domingo, en nombre del almirante de Arag3n y de las Indias don Crist3bal Col3n de Cardona.

- XXVI.- Sevilla. 15 de marzo de 1609. Inventario que se hizo de los papeles que estaban depositados en el monasterio de Las Cuevas y se entregaron a don Nuño Colón de Portugal, Duque de Veraguas en 15 de marzo [1]609.
- XXVII.- Santo Domingo. 2 de agosto de 1667. Extracto del informe del arzobispo de Santo Domingo don Francisco de la Cueva Maldonado a su Majestad, acerca de las sepulturas colombinas de su catedral.
- XXVIII.- Años 1537 a 1681. Autos originales seguidos con el Fiscal de Su Majestad en Consejo de Indias, sobre la manutención y renovación de los Escudos de Armas del Excelentísimo Señor Duque de Veragua.
- XXIX.- Santo Domingo. Julio de 1674. Probanza a petición del duque de Veragua don Pedro Manuel Colón y Portugal, en virtud de la real provisión de S.M., y señores de su real Consejo de las Indias, en el pleito con el señor fiscal sobre los escudos de armas de la iglesia catedral de Santo Domingo.
- XXX.- Memoria de los instrumentos y papeles que hay en la contaduría del duque (Pedro Mulo Colón y Ayala, duque de tagua) en la memoria de los Patronatos de Iglesias y conventos pertenecientes a Liria (fecha aproximada. Primer tercio del s. XVIII).
- XXXI.- Santo Domingo. 29 de marzo de 1783. Carta de don Isidoro Peralta gobernador de La Española, a su antecesor don José Solano acerca de la tumba del Descubridor.
- XXXII.- Memoria acerca de la bóveda hallada en la capilla mayor de la catedral de Santo Domingo en 1783.
- XXXIII.- Santo Domingo, 8 de diciembre de 1793. Correspondencia entre el arzobispo de Santo Domingo, fray Fernando Portillo y Torres, y Mariano Colón de Larriátegui, duque de Veragua, sobre la sepultura de Cristóbal Colón en la catedral.

- XXXIV.- La Coruña. 29 de agosto de 1795. Carta de Mariano Colón de Larriátegui, duque de Veragua, a José Antonio de Urizar, regente de la Real Audiencia de Santo Domingo, dando instrucciones sobre cómo dejar la tumba de Colón tras el abandono español de la Isla.
- XXXV.- Santo Domingo. 20 de diciembre de 1795. Edictos de fray Fernando Portillo y Torres, arzobispo de Santo Domingo, al deán, cabildo de la catedral, clero y comunidades regulares, invitando a la vigilia y el alma de Colón y exhumación de sus restos a celebrar al día siguiente.
- XXXVI.- Santo Domingo diciembre de 1795. Documentos que relacionan la exhumación y salida de Santo Domingo de los restos de Cristóbal Colón. / Santo Domingo, 21 de diciembre de 1795. Carta de Andrés de Lecanda a Mariano Colón de Larriátegui, duque de Veragua.
- XXXVII.- Santo Domingo. 11 de diciembre de 1795 a 4 de enero de 1796. Escritura notarial de José Francisco Hidalgo de la exhumación y traslado de los restos de Cristóbal Colón de la catedral de Santo Domingo a la de La Habana. / Santo Domingo. 11 de diciembre de 1795. Oficio de Gabriel Aristizábal a Joaquín García iniciando las gestiones para llevar a efecto el traslado de los restos del Descubridor a Cuba.
- XXXVIII.- Santo Domingo. 31 de diciembre de 1795. Balance presentado por Andrés de Lecanda, apoderado de Mariano Colón de Larriátegui, duque de Veragua, relacionando los gastos ocasionados en la exhumación y honras fúnebres.
- XXXIX.- La Habana. 9 a 19 de enero de 1796. Expediente de actuaciones del escribano Miguel Méndez sobre el traslado de los restos de Colón desde Santo Domingo a La Habana. Extracto. / La Habana. 9 de enero de 1796. Acta del cabildo extraordinario en el que se establece la forma de los actos de recepción de los restos de Colón y su depósito en la catedral de La Habana.

- XL.- La Habana, 19 de enero de 1796. Acta del escribano José Miguel Izquierdo de la entrega de los restos de Cristóbal Colón, por parte de Juan de Araoz a Luis de Las Casas, gobernador de Cuba.
- XLI.- La Habana. 19 de enero de 1796. Acta del escribano Miguel Méndez de la entrega de los restos de Cristóbal Colón, por parte de Juan de Araoz a Luis de Las Casas, gobernador de Cuba.
- XLII.- La Habana, 19 de enero de 1796. Partida del entierro de los restos de Cristóbal Colón en la catedral de La Habana.
- XLIII.- La Coruña, 14 de febrero de 1796 Tres canas de Mariano Colón de Lardaren, duque de Veragua, a autoridades de Santo Domingo manifestando su acuerdo con la traslación de los restos mortales de su antepasado Carta dirigida a Joaquín García, presidente de la Audiencia, capitán general y gobernador de Santo Domingo.
- XLIV.- Santo Domingo, abril 1796. Relación del arzobispo de Santo Domingo, fray Fernando Portillo, al Príncipe de la Paz tratando diferentes asuntos de Santo Domingo, entre ellos la traslación de los restos del almirante. Extracto.
- XLV.- Santo Domingo, abril-julio de 1796. Correspondencia mantenida entre el arzobispo de Santo Domingo, fray Fernando Portillo y el duque de Veragua Mariano Colón de Larriátegui, sobre la traslación de los restos de Cristóbal Colón.
- XLVI.- Año 17%. Cartas relativas a la polémica suscitada por la Gaceta de Filadelfia, al cuestionar el traslado de los restos de Cristóbal Colón desde Sevilla a Santo Domingo. / La Coruña, 23 de julio de 1796. Carta de Mariano Colón de Larriátegui, duque de Veragua, a Gerónimo Moreno y Roca, acompañándole poder para que pueda solicitar a los cartujos del monasterio de Las Cuevas documentación sobre el traslado de los restos de Colón a Santo Domingo.

- XLVII.- Años 1812-1814. Gestiones realizadas por Santo Domingo para que se le sustituyan los restos del Almirante / Santo Domingo. 17 de enero de 1812. El Ayuntamiento de Santo Domingo solicita del Duque de Veragua su apoyo a la iniciativa (...)
- XLVIII.- La Habana, 11 de enero de 1822. Acta del cabildo eclesiástico sobre la tumba de Colón en la catedral de La Habana.
- XLIX.- La Habana, 23 de octubre de 1822. Acta de la colocación en el nicho de la catedral de La Habana, junto a los restos de Colón, de una caja de caoba con un ejemplar de la Constitución Española de 1812, medallas y unas guías de ciudadanos.
- L.- La Habana. 6 de marzo de 1872. Decreto del Gobierno Superior Político de la provincia de Cuba relativo a la construcción de un panteón definitivo para Colón en La Habana.
- LI.- Santo Domingo. 1 de septiembre de 1877. Acta de reconocimiento de la caja y restos de Luis Colón, hallados el 14 de mayo de 1877 en la catedral de Santo Domingo.
- LII.- Santo Domingo. 10 de septiembre de 1877. Acta del hallazgo de nuevos restos de Cristóbal Colón en la catedral de Santo Domingo.
- LIII.- Santo Domingo. 12 de septiembre de 1877. Declaración notarial verificada por Carlos Nouel y Gerardo Bobadilla del examen que realizaron, el 28 de junio de 1877, de la caja de plomo y restos mortales de Luis Colón.
- LIV.- Santo Domingo. 14 de septiembre de 1877. Carta pastoral del obispo de Oropesa, fray R. Cocchia haciendo público el hallazgo de los restos de Cristóbal Colón.

- LV.- Santo Domingo. 15 de septiembre de 1877. Informe realizado por el cónsul de España, José Manuel Echeverri, acerca del hallazgo de los restos de Colón, acaecido en la catedral de Santo Domingo, el 10 de septiembre de 1877.
- LVI.- La Habana. 15 de octubre de 1877. Comunicación del gobernador general de la isla de Cuba, don Joaquín Jovellar al ministro de ultramar, sobre el hallazgo de 10 de septiembre de 1877.
- LVII.- La Habana. 5 de diciembre de 1877. Oficio del gobernador de Cuba al Presidente del Consejo de Ministros, acompañando documentación relativa al hallazgo de los restos de Colón en Santo Domingo, verificado el 10 de septiembre anterior.
- LVIII.- Santo Domingo. 7 de diciembre de 1877. Informe presentado al Gobernador de Cuba por Sebastián González de la Fuente, sobre el hallazgo de restos de 10 de septiembre de 1877.
- LIX.- Santo Domingo. 2 de enero de 1878. Acta de las operaciones practicadas para satisfacer lo pedido por la Academia española de Historia, sobre la caja de plomo donde yacen los restos del Gran Almirante Cristóbal Colón, descubridor de América, encontrados en la catedral de Santo Domingo, el día 10 de septiembre de 1877.
- LX.- Santo Domingo. 2 de enero de 1878. Relación enviada por el cónsul de España, don José Manuel Echeverri, acerca del acto de reconocimiento de los restos y caja encontrados el 10 de septiembre de 1877.
- LXI.- La Habana. 3 de enero de 1878. Oficio del Gobernador de Cuba, Joaquín Jovellar, al Ministro de Ultramar, exponiendo el curso de las investigaciones relativas a la autenticidad de los restos colombinos hallados el 10 de septiembre de 1877.

- LXII.- Santo Domingo. 18 de enero de 1878. Informe de la comisión médica que analizó el estado de la urna hallada en 10 de septiembre de 1877.
- LXIII.- Santo Domingo. 20 de febrero de 1878. Cartas relativas a los hallazgos de los restos colombinos ocurridos en la catedral de Santo Domingo en 1877. Carta de Carlos Nouel a Emiliano Tejera explicándole como se verificó el hallazgo y examen de la caja que contenía los restos de don Luis Colón en mayo de 1877.
- LXIV.- Santo Domingo. 21 de septiembre de 1878. Oficio del cónsul de España en Santo Domingo, al ministro de ultramar, sobre aniversario del hallazgo de 10 de septiembre 1877.
- LXV.- Santo Domingo. 31 de diciembre de 1878. Acta de reapertura de la urna de Cristóbal Colón, hallada el 10 de septiembre de 1877 en la catedral de Santo Domingo.
- LXVI.- Santo Domingo. 19 de diciembre de 1879. Acta de verificación de dos planchas de plomo y un fragmento de hueso pertenecientes a la caja y restos del almirante don Luis Colón.
- LXVII.- Septiembre de 1898. Propuesta para trasladar los restos de Cristóbal Colón desde La Habana a España. / Madrid. 16 de septiembre de 1898. Solicitud de Cristóbal Colón de la Cerda, duque de Veragua, a Práxedes Mateo Sagasta, presidente del consejo de ministros.
- LXVIII.- La Habana, s.f. (f.a. septiembre de 1989). Declaraciones ante notario acerca de la apertura del nicho de los restos del Almirante en la catedral de La Habana, para preparar su traslado a Sevilla. Extracto. / Testimonio del maestro de obras Emilio Loys Gourrie.
- LXIX.- Madrid. 7 de mayo de 1899. Comunicación del Ministro de Marina al Capitán General del Departamento de Cádiz, informándole del traslado de los restos de Colón desde La Habana hasta Sevilla.

- LXX.- Madrid. 12 de enero de 1899. Traslado enviado por el presidente del Consejo de Ministros, Práxedes Mateo Sagasta, al Ministro de Marina del real decreto de 12 de enero de 1899 sobre recepción de los restos de Colón en Sevilla.
- LXXI.- Cádiz. 16 de enero de 1899. Acta de entrega de los restos de Cristóbal Colón, y documentos, por el Comandante del Conde de Venadito, al del aviso Giralda.
- LXXII.- Sevilla. 18 de enero de 1899. Acta del cabildo extraordinario convocado para organizar los honores fúnebres que serían rendidos a los restos de Colón.
- LXXIII.- Sevilla. 19 de enero de 1899. Acta del notario Adolfo Rodríguez de Palacios de los actos de llegada y depósito de los restos de Colón en la catedral de Sevilla.
- LXXIV.- Sevilla. 21 de enero de 1899. Relación de la llegada de los restos de Colón a Sevilla, que presenta el Comandante de esta ciudad al Ministro de Marina.
- LXXV.- Sevilla. 24 de enero de 1899. Acta capitular del cabildo de la catedral de Sevilla sobre la determinación del lugar para emplazar el mausoleo realizado por Arturo Mérida.
- LXXVI.- Santo Domingo. 10 de septiembre de 1902. Acta de depósito de los restos mortales del tercer almirante, don Luis Colón de Toledo, en el presbiterio de la catedral de Santo Domingo.
- LXXVII.- Sevilla. 13 de noviembre de 1902. Acta capitular del cabildo de la catedral de Sevilla relativa al traslado de los restos de Colón al mausoleo definitivo realizado por Arturo Mérida.

- LXXVIII.- Sevilla. 17 de noviembre de 1902. Acta del notario Rodríguez de Palacios del sepelio de los restos de Colón en el mausoleo del escultor Arturo Mélida, en la catedral de Sevilla.
- LXXIX.- Sevilla, 26 de diciembre de 1950. Examen de unos restos cadavéricos encontrados en la cripta de Santa María de Las Cuevas (La Cartuja), Sevilla.
- LXXX.- Sevilla, 4 de enero de 1961. Testimonio notarial de la existencia y examen de los huesos humanos en la cripta de la capilla de Santa Ana, del monasterio de Las Cuevas de Sevilla. Copia autorizada de la escritura otorgada ante don Ángel Olavarría Téllez, notario de Sevilla.
- LXXXI.- Madrid. 4 de julio de 1990. Análisis de los informes realizados en 1950 y 1961, sobre los restos hallados en 1950 en la cripta de Santa Ana del monasterio de Las Cuevas de Sevilla.